

DR. ERNST MATTHIAS
KÖNIGLICHES
VIKTORIA-GYMNASIUM
BURG

BEITRÄGE ZUR ERKLÄRUNG DER GERMANISCHEN GOTTESURTEILE

BIJDRAGE TOT VERHELDERING VAN DE GERMAANSE GODSGERICHTEN

1 9 0 0

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
http://members.home.nl/muschter

28 november 2012

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING VAN DE VERTALER

Vanuit de grijze oudheid zijn ons de godsgerichten - ordaliën - bekend en beschreven. Zoals het hedendaagse forensische onderzoek de feiten van de plaats delict koppelt aan de misdadiger, en wel zo dat via bewijs vaststaat dat hij werkelijk degene is die ergens voor verantwoordelijk moet worden gehouden, koppelde men in de oudheid de uitkomst van onder andere het godsgericht aan deze misdadiger en stelde men aldus zijn verantwoordelijkheid vast.

De ordaliën waren proeven waaraan de beschuldigde zich vrijwillig onderwierp (op eigen verzoek of op instigatie van anderen), of moest onderwerpen. Ze waren te verdelen in de gevaarlijke en ongevaarlijke, waarbij kenmerkend is dat de vier elementen, aanvankelijk in het westen beschreven door Empedocles, maar ook al zo gehanteerd door Boeddha, te weten water, aarde, lucht (wind), en vuur, de toetsende elementen van al deze gerichten waren.

Bij de oorspronkelijke ordaliën ging het in zijn algemeenheid om alle mogelijke geschillen die zich ertoe leenden om voor de rechter gebracht te worden. Een van deze proeven, de waterproef, kreeg in latere tijden een pendant in de weegproef, bedoeld om heksen te ontmaskeren. Daarbij ging het om het vaststellen van hun hoedanigheid, waaruit hun schuld werd afgeleid voor het bedrijven van tovenarij, in de zin van daarmee uitgevoerde misdrijven (betovering van personen, het doen mislukken van oogsten, het toebrengen van ziekten, het veroorzaken van misgeboorten bij vee).

De mens heeft tot nu toe vele middelen ontworpen voor waarheidsvinding: de eed, de mondelinge en schriftelijke verklaring, de notariële acte, de getuigenverklaring, de anonieme tip, het onderzoek aan materialen en gifstoffen, de

speurhond, DNA, vingerafdrukken, de entomologie, de autopsie, de constatering *in flagrante delicto*, de vrijwillige bekentenis, de afgedwongen bekentenis door foltering of gijzeling, het verraad, en nog veel meer. In de loop der tijden is onder de beschaafde volkeren de methodiek van het met geweld ontfutselen van bekentenissen of gegevens aan aangeklaagden, verschoven naar middelen die humaner en wetenschappelijker zijn geworden, en zich in hun voorbereiding vaak zelfs grotendeels in laboratoria afspelen, dus buiten de fysieke aanwezigheid van de verdachte.

Eén van de oudste bewijsmiddelen, het ordalie, neemt een bijzondere plaats in, omdat het zeer enerverend en in zijn vormen soms inhumaan en levensgevaarlijk was. Het werd enerzijds in een bewijskwestie als doorslaggevend beschouwd, maar in de praktijk ook als slottoets, namelijk in een zaak waarin de schuld van de verdachte al redelijk vaststond. Bovendien kon het ordalie, afhankelijk van het type, meteen als bestraffing worden gezien.

Bij de ordaliën ging het om een toets waarbij God betrokken werd. In de eeuwen waarin de ordaliën plaatsvonden, was er al kritiek op, ook vanuit kerkelijke zijde. Een van de tegenargumenten was, dat de mens God niet moest dwingen tot een oordeel. Het godsgericht werd namelijk geacht precies dat te zijn wat de naam aangaf: een goddelijke uitspraak, opgeroepen via een van de vier oerelementen, over een schuldvraag of over een gelijk. Paradoxaal genoeg werd het ordalie mede ingezet om vergrijpen als tovenarij te beoordelen en te bewijzen, terwijl alle aspecten van het ordalie zelf in feite een vorm van natuurlijke magie betroffen. De vier aardse elementen vindt men immers bij vele oudmagische verrichtingen in de een of andere toepassing terug, en het bezweren van goden of geesten vormde van oudsher eveneens een magische, afkeurenswaardige procedure. En nu vond zelfs

een dergelijke bezwering, namelijk het God dwingen tot het onmiddellijk doen van een uitspraak, plaats in de vorm van een ordalie, een instituut dat nota bene constant onder supervisie van de Kerk werd uitgevoerd.

Men onderging de opgelegde proef, om daarmee aan te tonen dat men de waarheid sprak en onschuldig was aan het ten laste gelegde. Door het afleggen van de eed deed men hetzelfde. De eed werd afgelegd ten overstaan van diezelfde God. Daarmee was de eed, net als het ordalie, een toets waarbij God betrokken werd. In feite waren het intentieverklaringen, die inhielden: 'Ik geef aan, dat ik de waarheid spreek; ik roep God aan als mijn getuige dat dat zo is; en wanneer ik de waarheid niet spreek, moge ik onmiddellijk te dien aanzien ontmaskerd en gestraft worden'.

In de huidige eed verklaart men ten overstaan van God de waarheid te zeggen, "Zo waarlijk helpe mij God Almachtig." Dit is een zwaarwegende intentieverklaring, die de vraag oproept wat men er nu eigenlijk mee bedoelt te zeggen. In feite vraagt de eedaflegger aan God om hem te steunen in zijn belofte dat hij de waarheid zal zeggen. Wanneer de betrokkene vervolgens blijkt te hebben gelogen, kan hem meineed - een zwaar misdrijf - worden verweten. De eed is daarmee een vreemd fenomeen, want waarom zou die voor iemand zwaarder moeten gelden dan een gewoon afgelegde verklaring? En als hij meineed heeft gepleegd, zou de conclusie moeten zijn, dat God hem niet in zijn verklaring heeft gesteund en beschermd. Daarmee ontstaat - en dat kan de wetgever toch nooit bedoeld hebben - een oorzakelijke relatie tussen die zuiver theologische constatering en de zware straf voor meineed.

Mijns inziens vormt de eed dus nog een laatste restant van de godsoordelen, en een anachronisme, want net als bij de vroegere ordaliën wordt de aangeklaagde ermee aan een proef

onderworpen waarbij God wordt aangeroepen, en waaraan hij vrijwillig of gedwongen meewerkt, soms tot zijn verderf. Deelname aan het ordalie op zich, gaf nog niet aan of de deelnemer onschuldig of schuldig zou worden bevonden, evenmin als dat bij de eedaflegging geconcludeerd kan worden. Doch als de afloop ongunstig is, wordt dat de verdachte extra zwaar aangerekend.

Onze moderne tijd kan met al zijn ontwikkelingen op forensisch gebied kennelijk nog niet zonder eedaflegging als godsoordeel. Al is het - ik doel uiteraard op de strafsector - door de grote vooruitgang van het forensische onderzoek steeds vaker een sluitstuk op alle andere bevindingen.

De ordaliën hadden een zeer hardnekkig bestaan. Al ruim voordat paus Innocentius III het gebruik in 1215 verbood, waren zijn voorgangers al met verboden bezig, zelfs op straffe van het ontzetten uit het kerkelijke ambt van de priesters die zich er - vaak uit eigenbelang - niet van konden losmaken. Interessant in dit verband is Franciscus van Assisi. Hij ging tijdens de 5e Kruistocht (1213-1221) naar Saint-Jean-d'Acre. Daar deed hij in 1219 de sultan Melek al-Kamil het aanbod om samen met een moslim door het vuur te gaan, om te laten vaststellen wiens God de ware God was. Dit ordalie kwam niet tot tenuitvoerlegging, omdat de sultan weigerde om op het voorstel in te gaan, en met succes probeerde te voorkomen dat Franciscus de proef zelf ging afleggen.

De gebeurtenis op zich vind ik opmerkelijk. Innocentius III zou zich namelijk ook al op 9 januari 1212 tegen de ordaliën hebben uitgesproken, en volgens sommigen nog vroeger, namelijk in 1203. Tijdens het Vierde Lateraans Concilie (11 november 1215 tot 30 november 1215) onder dezelfde paus, kreeg het verbod om godsgerichten te houden een nog grotere status. Het kan zijn dat Franciscus van het pauselijk schrijven van 9 januari

1212 niet op de hoogte was, en ook, dat het verbod op de godsoordelen pas na zijn vertrek naar het Heilige Land op het concilie aan de orde kwam, of tot besluitvorming kwam. Anders gezegd, dit concilie vond plaats toen de 5e Kruistocht al twee jaar in volle gang was, en Franciscus mogelijk al niet meer in Europa was.

Ik heb niet kunnen achterhalen in welk jaar Franciscus zich bij de kruistocht aansloot. Veel bronnen vermelden wel dat hij deelnam aan de kruistocht, maar niet met ingang van welke datum. Dat hij in 1219 de sultan bezocht, hoeft daarmee nog niet het eerste deelnamejaar te zijn. In theorie kan hij al in de jaren 1213, 1214, dus voordat het concilie begon, uit Europa zijn vertrokken, of net in het jaar 1215, het jaar waarin het concilie zijn beslag kreeg.

In 1219 waren vier jaar verstreken sinds de beëindiging van het concilie. Dat moet ruim voldoende zijn geweest voor het overbrengen van bepaalde belangwekkende berichten. Resteert de vraag of het conciliethema van de ordaliën aan hem is overgebracht, en zo ja, waarom hij de conclusie naast zich neergelegd heeft.

Terug naar feitelijke de analyse door de auteur. Hij behandelt de diverse ordaliën en hun toepassingsgebied binnen het Germaanse Rijk. Hij bekijkt of er sprake was van een voortdurend uitgeoefend bedrog, en plaatst de ordaliën in het kader van een wereld waarin de kerkelijke visies en gebruiken zeer dominant waren, en de ordaliën zowel door kerkelijke als wereldlijke heersers zeer werden gerespecteerd. Hij signaleert dat veel van de verhalen rond de ordaliën geromantiseerd en niet historisch accuraat of verifieerbaar zijn, wat mede blijkt uit het feit dat personen in verslagen aan uiteenlopende ordaliën zijn gekoppeld, en zelfs, dat de verslagen verschillen in hun weergave van de uiteindelijke uitkomst: schuldig of onschuldig.

- - -

Een enkele technische opmerking. Onder aan de eerste pagina van hoofdstuk 1 staat '1*' vermeld. De volgende pagina's gaan verder met paginanummers die bovenaan vermeld staan, beginnend met '4'. Gezien de slotpassage van pagina 1 en de beginpassage van pagina 4, lijkt er echter geen hiaat in de tekst te zitten, want die sluit perfect aan. De gevolgde notatie heb ik ook wel in ander oud Duits werk aangetroffen, maar kan ik niet verklaren.

De voetnoten van de auteur staan aan het einde van elke pagina in een gewone letter.

Mijn eigen voetnoten staan ook op die plek, en wel tussen haakjes, cursief en onder vermelding 'vert.'.

Ruud Muschter

BRONVERMELDING

1900, *http://www.lbz-rlp.de/Schulprogramme/schulprogramm-_burg_1899.pdf*

omslag: *http://www.rkk.nl/abc/detail_objectID735343.html*
'Het godsoordeel van Girolamo Savonarola op Piazza Signoria', onbekende meester (1498-1500). Museo di San Marco, Florence. Deze afbeelding stamt niet uit het origineel.

HET DUITSE OMSLAG

Jahresbericht

des

Königlichen Viktoria-Gymnasiums

zu Burg

für das Schuljahr 1899/1900.

XXXVI.

Inhalt:

1) Beiträge zur Erklärung der germanischen [illegible]. Von Professor Dr. Matthias.
2) Übersicht über den Inhalt der bisher erschienenen Programme. Von demselben.
3) Schulnachrichten. Von Professor Dr. Friedrich Aly, Königlichem Gymnasialdirektor.

Burg 1900.

Druck von A. Hopfer in Burg.

1900. Progr. Nr. [illegible].

BIJDRAGE TOT VERHELDERING VAN DE GERMAANSE GODSGERICHTEN

De godsoordelen, die reeds meer dan duizend jaren het voorwerp van wetenschappelijke naspeuring zijn geweest, hebben het geleerde onderzoek tot in de recentste tijden beziggehouden. Aangezien ze zowel vanuit theologisch als filologisch-historisch, en vanuit medisch en juridisch standpunt beschouwd kunnen worden, is het te verklaren dat ieder der vier faculteiten zich heeft gewaagd aan de oplossing van het raadsel dat door het verschijnsel is opgeworpen. Omdat het gemakkelijk met de bovenzinnelijke wereld in verband kan worden gebracht, is het niet meer dan begrijpelijk dat ook het spiritisme het zich onlangs[1] heeft toegeëigend. Dankzij een reeks van zeer grondige verhandelingen[2], kan als tamelijk vaststaand worden beschouwd wat men onder godsoordelen moet verstaan. Dat wil zeggen, welke soorten men moet onderscheiden, en op welke wijze ze tot uitvoering zijn gekomen. Verder, in welke gevallen de afzonderlijke soorten werden aangewend, en ten slotte wat de oorsprong en de ontwikkelingsgang ervan is geweest in - met name - Duitsland. De vraag die mij daarentegen de belangrijkste lijkt, namelijk hoe ze te verklaren zijn, is tot nu toe nauwelijks aan een diepgaand onderzoek onderworpen. Aangezien voor de hiernavolgende verhandeling slechts weinig bladzijden ter beschikking staan, zal ze zich in hoofdzaak bezighouden met de laatste en in ieder geval interessantste vraag, en de eerste drie punten daarentegen slechts aanstippen voor zover dat voor het begrip van het geheel vereist is. Temeer, aangezien daarover

---

[1] *[Het spiritisme is zeer oud, maar waarschijnlijk duidt de auteur op het 'nieuwe' spiritisme, dat ten tijde van deze monografie zo'n vijftig jaar oud was. vert.]*

[2] Majer, Geschichte der Ordalien, Jena, 1795. Wilda, in Ersch und Grubers Encyclopädie, onder ordaliën. Dahn, Bausteine, tweede deel, Berlijn, 1880, Janke. Pfalz, Die germanischen Ordalien, Bericht über die Realschule, Leipzig, 1865, en talrijke anderen.

voor het overgrote deel slechts herhaald kan worden wat reeds door anderen is aangetroffen.

Wanneer er sprake is van een gericht, kan men van tevoren aannemen, dat het gaat om een opheldering van recht en onrecht, om een beslissing tussen waarheid en leugen. Een godsgericht zal dus volgen in een situatie waarin God zelf deze beslissing neemt.

Het is een juridisch bewijsmiddel, dat gebruikt werd in gevallen waarin de waarheid langs de gebruikelijke weg niet te doorgronden was, en wel om hetzij tussen twee vijandige, tegenover elkaar staande partijen een beslissing te nemen ten gunste van de ene, of om de schuld of onschuld van een aangeklaagde te bewijzen. Het gaat daarbij om het vaststellen van iets uit het verleden of het heden, niet van iets in de toekomst, wat een zaak is voor het orakel en de auspiciën.[3] De godheid openbaarde zijn oordeel niet door persoonlijk of direct ingrijpen, en niet door - zoals in het Oude Testament bij het oproer door de meute van Korah[4] - de aarde te bevelen haar mond te openen en de schuldigen te verslinden. Hier vielen gericht en straf samen. De goddelijke wil kwam veeleer tot uitdrukking bij bepaalde willekeurige, onderling afgesproken proeven, die ingesteld werden om de verborgen waarheid aan het licht te brengen. De proef bracht in de regel slechts de schuld of de onschuld van de aangeklaagde aan den dag. De bestraffing volgde meestal achteraf door de wereldlijke rechter. Men onderscheidt de waterproef, de vuurproef, de avondmaalsproef, de kruisproef, de gevechtsproef, de plaggeproef, de lotproef en de baarproef.[5]

---

[3] *[Romeinse wijze van voorspellen op grond van het gedrag, de vlucht of de ingewanden van dieren. Vergelijk in nauwere zin de augures, die zich op vogels richtten. vert.]*

[4] *[Synoniem voor een ongeregelde bende. Bijbel, Numeri, 16, 31-33. vert.]*

[5] *[En in latere tijden de weegproef. vert.]*

Het water werd vanwege twee eigenschappen aangewend. Ten eerste, omdat het bij voldoende diepte het menselijke lichaam tot de bodem deed zinken, in geval hij niet door kunstmatige middelen aan de oppervlakte werd gehouden. Ten tweede, omdat het, in een ketel tot koken gebracht, de daarin ingedoopte hand verbrandde. De aangeklaagde werd hetzij met geboeide handen en voeten aan een touw gebonden en in het diepe water van een dijk of meer geworpen, of uitgenodigd uit een grote ketel kokend water een ring of kleine steen te halen. Zonk hij daarin gelijk onder, respectievelijk bracht hij de ring of de kleine steen tevoorschijn zonder hand en arm verbrand te hebben, dan was zijn onschuld bewezen. Daarentegen gold voor schuldig, degene die aan de oppervlakte van het water bleef [6], of hand en arm verbrand terugtrok.

Merkwaardig is de tegenover elkaar staande aanwending van de elementen. Liet het water het daarin geworpen lichaam zinken, hetgeen natuurlijk is, dan gold de beklaagde als onschuldig en werd hij er zo spoedig mogelijk weer uitgetrokken. Verbrandde het kokende water de ingedoopte hand, hetgeen natuurlijk is, dan gold dat als een bewijs van schuld. In beide gevallen rekende men op het intreden van een wonder. In het eerste geval

---

[6] Geheel geïsoleerd kwam het voor, dat omgekeerd de een als onschuldig, en de ander als schuldig gold, ingaand tegen de algemene opvatting dat het reine element van het water het onreine uitstoot. Vergelijk de bij verwantenmoord aangewende straf. Daar werden de moordenaars in een zak genaaid en in het water geworpen (*ne ipsum [mare] polluerent*, Cic., pro Rose. Am. 26, 71). *[Lees: Cicero, 'Pro Quinctio pro Roscio Amerino, pro Roscio Comoedo, contra Rullum': De moordenaar werd, samen met een hond, een haan, een adder en een aap, "levend in een leren zak genaaid en in een rivier geworpen", opdat geen van de vier elementen, water, vuur, aarde of lucht, door de aanraking met hem bezoedeld zou worden. vert.]*. Dezelfde straf was er in de Duitse middeleeuwen. P. Osswald, Nordhäuser Kriminal-Akten, in boek XXV van het Harzzeitschrift, p. 151 e.v.

met als doel de schuld, en in het tweede geval de onschuld van de aangeklaagde aan het licht te brengen.

Ook bij de vuurproef kunnen diverse soorten worden onderscheiden, doch de waarheid werd in alle gevallen slechts op een en dezelfde wijze gevonden, namelijk doordat het element op het beslissende ogenblik van de proef zijn kracht verloor - dat wil zeggen niet inbrandde - en hetgeen in zijn bereik werd gebracht, onbeschadigd en onverteerd liet. Nebucadnezar wierp de drie Joodse mannen die zijn gouden beeld niet wilden aanbidden, in een vurige oven.[7] "Laat zien", zei hij, "wie de God is die u uit mijn hand zal redden." Doch zij gingen zonder schade uit het vuur, en de koning met zijn raad moest aanzien, dat het vuur geen macht had bewezen over het lichaam van deze mannen. Nebucadnezar hield zijn geloof voor het juiste, en het Joodse voor het foute. De Joden had een tegenovergestelde mening. Als middel om daarover te beslissen, diende het vuur. "Er is geen andere God", geeft de koning toe, "die net zo kan redden als deze." De hier tot uitdrukking komende overtuiging, dat God door het opheffen van de werking der elementen, dus door een wonder, de voor de mensen verborgen waarheid aan het licht brengt, ligt ook aan de oudgermaanse vuurproeven ten grondslag. Daarvan waren er vier soorten. De aangeklaagde moest hetzij de hand zwijgend in het vuur houden; of met blote voeten over zes, negen of twaalf gloeiende ploegscharen wandelen; of een gloeiend een- of drieponds stuk ijzer negen passen ver dragen; of - als laatste - in een linnen of met was doordrenkt hemd door de laaiende vlammen schrijden. Bleef hij ongedeerd, dan was zijn onschuld bewezen.

De enige proef waarbij de vaststelling van de schuld direct met haar bestraffing samenvalt, is die van de gewijde bete. Vermocht de aangeklaagde een stuk gewijd brood of kaas zonder moeite in te slikken, dan gold hij voor onschuldig. Had

---

[7] *[Bijbel, Daniël, 3, 1-30. vert.]*

hij daarentegen de hem ten laste gelegde misdaad begaan, dan kwam dat bij de proef op zo'n manier aan het licht, dat hij de bete niet kon wegslikken, doch erin stikte. Na het invoeren van het christendom diende de avondmaalsproef hetzelfde doel, des te meer daar de woorden van Paulus (I, Kor. 11, 29): "Want die onwaardiglijk eet en drinkt, die eet en drinkt zichzelven een oordeel (…)"[8], veelvuldig door de priesters zo uitgelegd werd, althans door het volk zo opgevat, dat het onwaardige genot van het avondmaal niet slechts het verlies van de eeuwige zaligheid, doch ook de onmiddellijke, lijfelijke dood tot gevolg had.[9] Bij de onvoorwaardelijke en onbegrensde verering waarmee hoog en laag het avondmaal bejegenden, leek het een ongeëvenaard middel om voor de mens de verborgen waarheid aan het licht te brengen.

Terwijl de tot nu toe genoemde proeven gewoonlijk slechts de ene helft, namelijk de aangeklaagde tot last waren, vereisten de kruisproef en de gevechtsproef noodzakelijkerwijze de deelname van beide partijen, dus ook van de aanklager. Bij de eerste moest elk der beide tegenstanders met opgeheven handen bij een kruis staan, terwijl de overige aanwezigen baden en de priester de mis las. Wie van beiden het eerst moe werd, de handen liet zakken of instortte, had verloren en gold als schuldig.

Het voornaamste, vroegste en dikwijlst aangewende godsgericht was het gevechtsgericht, het *duellum*, doch van het duel

[8] *[De Duitse tekst geeft: "Die* het *onwaardiglijk (...)", et cetera. vert.]*
[9] Volgens Harnack, Dogmengeschichte, I, 5, 436, verbond de grote stapel met brood en wijn, die men voor fragmenten van een toverachtige werking hield, reeds in de 8e eeuw bijgelovige voorstellingen, die door de priesters de vrije loop werden gelaten, respectievelijk gedeeld werden.

wezenlijk verschillend.[10] In geval de andere rechtsmiddelen versaagden, 'sprak' de ene partij de ander voor de rechter 'aan'. De aanklager om de rechtvaardiging van zijn aanklacht te bevestigen; de aangeklaagde om zijn onschuld te bewijzen. Waren de zeer omstandige formaliteiten vervuld, dan werden stevige omheiningen opgericht, die het uitwijken of wegvluchten van een van de strijdenden verhinderden. Daarachter kwamen tribunes voor de rechters, voor de standgenoten en vrienden der beide betrokkenen, kortom voor iedereen die verder nog een belang had bij de afloop van het godsgericht. Nadat vervolgens zon en wind gelijkmatig verdeeld waren en de wederzijdse wapenen getoetst waren, begon de kamp. Gewoonlijk eerst te paard met de speer, en dan - wanneer een beslissing nog niet gevallen was - te voet met het zwaard, totdat een van beide partijen het onderspit dolf. De onderliggende gold als schuldig. Voor het geval hij nog leefde, sloeg de zegevierende hem hetzij het hoofd af, hetzij nodigde hem uit zijn schuld te bekennen, waarna hij hem aan de rechters overleverde ter bestraffing.[11] Waren de aangeklaagden ouderen of gebrekkigen, vrouwen of meisjes, geestelijken of personen van hoge stand, dan moesten zij zich een vechter bezorgen die hun zaak, als ware die van henzelf, tegenover de aanklager vertegenwoordigde. Slechts in incidentele gevallen en pas vanuit de 13e eeuw, zijn voorbeelden bekend waarin vrouwen tegenover een man hun recht zelf bevochten. Wegens de ongelijkheid der krachten moest de man, van wie de rechterhand op zijn rug gebonden was, tot aan zijn heupen in een greppel staan en mocht hij de aanvallen van de daarboven staande vrouw slechts met een stok afweren, die hij in zijn

[10] Van de zonder meer omvangrijke literatuur zij slechts vermeld uit de oudere tijd: Majer, Geschichte der Ordalien, insbesondere der gerichtlichen Zweikämpfe in Deutschland, Jena, 1795, en uit recentere tijd: Alw. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger, 2 A. I., 159 e.v.

[11] Vergelijk Wilda, p. 161 e.v.

linkerhand voerde. Het wapen van de vrouw was een drieponds steen, gebonden in een twee ellen lange doek.

Een tweede soort van het gevechtsoordeel werd aangewend wanneer het niet ging om de uitweg uit een persoonlijke vete, doch om het verwijden van een massaal gevecht tussen twee vijandelijke volkeren. Zij kozen dan uit hun midden elk een of meer strijders, die de twist van hun landslieden door de tweekamp tot een oplossing moesten brengen. De zege van de ene of de andere partij betekende tegelijk ook de triomf van de door hen vertegenwoordigde kwestie.

Op merkwaardige wijze werd bij de plaggeproef ook het derde element, de aarde, benut[12] om de voor de mensen verborgen waarheid aan het licht te brengen. Een lange reep plagge werd dusdanig van de grond losgemaakt, dat ze er aan beide kanten nog mee samenhing. Dan werd ze in het midden door een speer zo de lucht in geheven, dat ze bij de geringste beweging van de stut uit elkaar viel. De aangeklaagde vroeg men om onder deze kunstmatige brug door te lopen. Lukte het hem, dan was zijn onschuld bewezen, doch stortte de plagge boven hem in, dan gold hij als betrapt. Over deze voornamelijk bij de noordelijke stammen[13] gebruikelijke aard van het godsgericht, hebben wij zo weinig verslagen, dat er in het hiernavolgende geen rekening meer mee moet worden gehouden.

Het lot geldt van oudsher als de "onaanvechtbare uitdrukking van de goddelijke wil." Reeds bij de Grieken en Romeinen "bepaalt het de toebedeling van ambt en waardigheid". Het "beslist bij verdelingen onder gelijkberechtigden over bezit en eigendom."[14] Het dient ook in twijfelachtige gevallen tot het

---

[12] Dahn, 8,. 44. Grimm, Rechtsaltertümer, p. 932.
[13] K. Maurer, Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christentum, II, p. 228.
[14] Grimm, Wörterbuch, VI, p. 1154.

vaststellen van recht en onrecht. In de christelijke tijd moest de aangeklaagde op heilige plaatsen, en op het altaar van de kerk, in tegenwoordigheid van de priester tussen twee loten kiezen, waarvan het ene, waarop een kruis was getekend, hem van schuld vrijsprak, terwijl het andere hem verdoemde.

De baarproef[15] leidt ons compleet naar het terrein van het populaire bijgeloof. Wanneer een mens was doodgeslagen en de misdadiger onontdekt was gebleven, werden alle verdachten stuk voor stuk naar het op de baar liggende lijk gebracht. Begonnen de wonden bij een dergelijke nadering opnieuw te bloeden[16], was de moordenaar ontdekt en werd hij tegelijkertijd vastgegrepen, ook wanneer hij de daad loochende. Typerend voor de gehele voortgang is het beroemde voorbeeld van het Nibelungenlied: Hägen nadert het lijk van de door hem doodgeslagen Siegfried. De wonden begonnen net zo sterk als voorheen te vloeien. Vanaf dat moment is Krimhilde ervan overtuigd dat hij de moordenaar is.[17]

Wij onderscheiden dus naar de mate van gevaar die de voor aanwending in aanmerking komende middelen vanwege hun aard, en op zich - wanneer er geen wonder plaatsvond - hem moest brengen die zich eraan onderwierp: de in ieder geval ongevaarlijke proeven, te weten de avondmaalsproef, de baarproef, de proef van het koude water. Vervolgens de in ieder geval gevaarlijke, te weten de vuur- en ketelproef. En tot slot die, welke tussen beide in staan, te weten de plaggeproef, de lotproef, de kruisproef en de gevechtsproef, waarbij toevallige

---

[15] Vergelijk G. L. v. Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland, III, p. 658 e.v.

[16] *[Het ging in feite om beweging in het algemeen, dus ook om schuim dat uit de mond kwam. Bovendien moest de aangeklaagde zijn vingers in de wonden van de overledene steken.vert.]*

[17] Nibelungenlied (L.), 985 e.v. Vergelijk Hartmann, Iwein, 1355 e.v.

omstandigheden evenzeer een gunstige als een ongunstige afloop konden veroorzaken. Dan vallen de proeven wederom in twee klassen uiteen, al naar gelang slechts de aangeklaagde, of de aanklager en beklaagde zich er samen aan moesten onderwerpen. Tot de laatste, die men tweeledig kan noemen, behoorde slechts de gevechts- en kruisproef, en tot de eerste alle overige. Slechts in zeer geïsoleerde, nog te vermelden gevallen nodigde een beklaagde, die de proef van het kokende water of de avondmaalsproef op gelukkige wijze had doorstaan, de aanklager uit - natuurlijk met de opzet hem als lasteraar aan de kaak te stellen - om ook de tegenproef te ondergaan en nu zijnerzijds in de bruisende ketel te grijpen of de andere helft van de gedeelde hostie te nemen.

Het godsgericht trad in, in het geval de waarheid niet gevonden was of niet kon worden gevonden door het aanwenden van gewone middelen, van de eed, de getuigenverklaringen of de oorkonden, of wanneer het gevonden oordeel door een van beide partijen bestreden, dat wil zeggen aangevochten werd. Ook was het dikwijls ter plekke aan de aanklager toegestaan, zoals in de meineedprocessen, om uit te dagen tot een godsoordeel[18]. Dat kwam dan tot uitdrukking doordat hij voor degene die op het punt stond te gaan zweren, de kerkdeur versperde of diens hand van het altaar wegtrok.[19] Ook de keuze uit de verschillende soorten van godsoordelen lag veelvuldig in de hand van de aanklager, hoewel wettelijke bepalingen verhinderden dat hij de beklaagde tot een eenzijdige proef uitnodigde, voor het geval deze het liever op een tweeledige wilde laten aankomen.[20] In detail zijn wij over de reden waarom een aanklacht tot het ene of het andere godsgericht leidde, niet nauwkeuriger geïnformeerd.[21] Het gevecht werd zowel in

[18] Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 2. A.S. 358.
[19] Grimm, Rechtsaltert., p. 904 e.v. Pfalz, p. 35. Wilda, p. 472.
[20] Wilde, p. 472.
[21] Vergelijk Rogge, Gerichtswesen der Germanen, p. 206.

burgerlijke als in strafzaken voorgeschreven, en bij geschillen over bezit net zo goed als bij aanklachten wegens moord, roof, diefstal en brandstichting.[22] In laatstgenoemde gevallen werden net zo vaak ketel- en vuurproeven aangewend. Deze werden graag door de geestelijke gerechtigden ofwel zendgerechten (van *synodus*[23]) opgelegd, en wel met de uitgesproken bedoeling om via deze voorkeur het al te vaak voorkomende gebruik van het gevechtsordalie in te perken.[24] De proef van de gewijde bete, die slechts in de Friese en Angelsaksische wet genoemd wordt, doch ook bij Franken, Beiers en Alemannen in gebruik is geweest[25], werd in het bijzonder bij verdenking van diefstal verordineerd; net als bij de Indiërs, die de delinquent in dit geval dwongen op rijstkorrels te kauwen.[26]

Dat de baarproef slechts bij een aanklacht wegens moord op zijn plaats was, ligt voor de hand. Evenzo, dat de avondmaalsproef - die in het geval van de schuld van de aangeklaagde volgens het algemene geloof zijn ogenblikkelijke dood veroorzaakte - slechts werd aangewend wanneer het om een ernstig vergrijp ging, waarvoor de wet de dood toch al als straf bepaald had.

De proef van het koude water, waaraan vroeger de aangeklaagden wegens moord, jacht- en boswrevel[27] zich moesten onderwerpen[28], speelde in het bijzonder in de 15e en 16e eeuw

---

[22] Pfalz, p. 31 e.v.
[23] Schröder, p. 180, 568 e.v.
[24] Pfalz, p. 39.
[25] Eaegi, Alter und Herkunft der germanischen Gottesurteile (Festschrift voor de 39e vergadering van Duitse filologen in Zürich, 1887, p. 54.
[26] Ibid., p. 55.
[27] *[Jachtwrevel betrof stroperij. Boswrevel omvatte het beschadigen of stelen (sprokkelen) van hout op particulier terrein. vert.]*
[28] Grimm, Rechtsalt., p. 923 e.v.

nog eenmaal een vooraanstaande rol in de talloze heksen-processen[29], dus in een tijd waarin de overige ordaliën hun betekenis allang hadden verloren. In elk geval constateren wij, dat in de lange tijd waarin voorbeelden van godsoordelen zijn overgeleverd (van de 6e tot de 18e eeuw), uit de keur aan proeven om de uiteenlopendste redenen de ene keer aan de ene, en de andere keer aan de andere meer de voorkeur werd gegeven, hetgeen een kort overzicht over de geschiedenis der ordaliën zal uitwijzen.

Over de oorsprong[30] van de ordaliën zijn de meningen tot nu toe zeer ver uiteengelopen. Aangezien enerzijds de *Germania* van Tacitus[31] er geen vermelding van doet, en anderzijds alle ordaliën hetzij met actieve ondersteuning door de geestelijkheid plaatsvonden of op zijn minst met kerkelijke gebruiken omkleed waren, en aangezien tenslotte haar middeleeuwse tegenstanders nimmer een heidense oorsprong ervan als argument hebben aangevoerd, hebben velen ze tot een christelijk instituut verklaard. Of, voor zover zij hun heidense karakter niet loochenden, zijn ze op zijn minst van mening geweest dat ze toch pas door christelijke priesters tot algemene erkenning zijn gekomen, "voor wier eigenbelang ze te stimulerend waren om ze, net als andere voor hen minder profijtelijke rechtsinstituties uit de vroegere tijden, te vernietigen."[32]

Voor de christelijke oorsprong heeft men ook het aan de godsoordelen ten grondslag liggende denkbeeld van een direct ingrijpen der godheid aangevoerd. Ik ben echter van mening, dat het hier niet gaat om wonderen in christelijke zin, doch om een volstrekt folkloristische opvatting die veel ouder is dan het

---

[29] Roskoff, Geschichte des Teufels, II, 206 e.v.
[30] Vergelijk Dahn, p. 24 e.v.
[31] *[Publius Cornelius Tacitus, 'De origine et situ Germanorum' (Over de oorsprong en de ligging van de Germanen), 98? n.Chr. vert.]*
[32] Kaegi, p. 40.

christendom; om het geloof aan de zegevierende kracht van de onschuld; en om de alles overwinnende macht van de waarheid. Zoals het sprookje een reine jonkvrouw schildert die water in een zeef kan dragen en zich ongekwetst tussen leeuwen en tijgers kan begeven[33], zo vermag ook de onschuldige blijkens het volksgeloof vuur aanvatten zonder zich te verbranden, en de sterkere, doch met schuld overladen tegenstander te overwinnen.

Voor de heidense oorsprong van alle of in elk geval de meeste godsgerichten hebben J. Grimm en F. Dahn doorslaggevend gepleit, op goede gronden. Wij vinden ze namelijk bij haast alle natuurvolkeren nog heden in gebruik.[34] Recentelijk heeft Kaegi door het vergelijken van de voorschriften van Indiase wetboeken met die, welke in onze oudste rechtsbronnen vervat zijn, zonder twijfel bewezen, dat de Germaanse water- en vuurordaliën, evenals de proef van de gewijde bete, zelfs voor wat betreft de details reeds in de Indo-Germaanse oertijd bekend en gebruikelijk zijn geweest. En verder, dat er bij alle stammen die zich langzamerhand uit dat gemeenschappelijke vaderland hebben losgemaakt, sporen van kunnen worden vastgesteld, en wel bij de Iraniërs, bij de Grieken[35] (minder bij de nuchtere, verstandige Romeinen), bij de Slaven en Kelten, en met name bij de Germanen. Hetgeen er een bewijs voor is,

---

[33] Vergelijk Schiller, Jungfrau von Orleans, I, 10: Een reine jonkvrouw volbrengt al het heerlijke op aarde.

[34] Vergelijk het zeldzame geschriftje: Von den Ordalien oder Gottesurteilen, van J. Georg Aug. Hoof, openbaar (!) leraar van de geschiedenis, Mainz. Gedrukt in de boekdrukkerij van het St.-Rochus Hospitaal door Andreas Grass, 1784; en recenter met name De Vesme, Geschichte des Spiritismus, II, p. 2 e.v., die voorbeelden uit alle buiten-Europese gewesten aanvoert; Kaegi op de vermelde plek. *[lees: Cesare Baudi di Vesme, Italiaans ridder, Leipzig, 1898, uitgeverij Mutze, 3 delen. vert.]*

[35] Sophocles, Antigone, 263 e.v.

hoezeer het deze volksstammen van huis uit ontbrak aan juridisch vaardigheid.[36]

Vanzelfsprekend zijn niet alle bekende ordaliën van aanvang aan in gebruik geweest. Het meest verbreid was in elk geval de tweekamp die, zoals wij uit Tacitus' *Germania* (H. X) weten, ook voor andere doeleinden werd aangewend. Voor de aanvang van een gevaarlijke oorlog namelijk, overmeesterden de Germanen een lidmaat van het vijandelijke volk en stelden hem tegenover een uitverkorene van hun volksgenoten op in een tweekamp. De zege van de een of de ander leek hun voor de afloop van de ganse oorlog betekenisvol. Ook het lot-ordalie heeft vast en zeker behoord tot die, welke reeds in de heidense tijd gebruikelijk waren. In elk geval vermeldt Tacitus op dezelfde plek het aanwenden van het lot voor orakeldoeleinden. Dat de ketelproef van heidense oorsprong is, blijkt uit de vermelding ervan in de 53e titel van de *Lex Salica*, want deze passage behoort ongetwijfeld tot de oorspronkelijke redactie van de verzameling die direct bij de aanvang van de regering van Clovis[37] is ontstaan, wat geweest zal zijn na de zege over de Romeinen bij Soissons (486).[38] Wij willen, om van de overige maar te zwijgen - die hetzij later zijn ontstaan, zoals de avondmaalsproef, of waarvan de oorsprong onzeker is - nog slechts de baarproef vermelden, die een zeer heidens karakter draagt. Dat in het bloed niet slechts het leven, doch ook de ziel zou wonen, is een opvatting die door het bijgeloof en de

---

[36] Deze opvatting vindt een bevestiging in het onlangs verschenen boek: Chamberlain, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, I, 1. p. 166 e.v. Vergelijk Arnold, Studien zur deutschen Kulturgeschichte, Stuttgart, Cotta, 1882, p. 301 e.v. (Die Rezeption des römischen Rechts und ihre Folgen.).

[37] *[Koning der Franken, dus heidens. vert.]*

[38] Arnold, Deutsche Geschichte, II, 2, p. 150 e.v.

verdichtsels van alle Europese volkeren trekt.[39] [40] Ik breng slechts twee bekende voorbeelden in herinnering, en wel allereerst de homerische weergave[41] van het oponthoud van Odysseus in de onderwereld, waar de stomme, gevoelloze schaduwen pas hun spraak- en waarnemingsvermogen weer terugkrijgen nadat zij van het bloed hebben gedronken dat de held bij het offer in een grot heeft laten vloeien. En verder Shakespeares *Richard III* (I, 2), waar Anna bij het naderen van de moordenaar Gloucester uitroept: "O heren, ziet, ziet! De wonden van de dode Henry openen hun starre mond en bloeden fris!"[42]

De godsoordelen zijn dus bij de Germanen sinds oeroude tijden in gebruik geweest. Op welke wijze, kan echter bij een volledig ontbreken van bronnen niet worden vastgesteld.

Uitvoerige beschrijvingen daarentegen over de details van de voortgang, waarop wij hier niet nader kunnen ingaan, hebben wij uit de christelijke tijd. Bij alle ordaliën, ook bij het gevechtsordalie[43], is het opmerkelijk dat de geestelijkheid eraan deelnam en dat de afzonderlijke gerichten met kerkelijke ceremoniën werden omkleed. Het is allebei zeer verklaarbaar.

---

[39] Vergelijk P. Cassel, Symbolik des Blutes und der arme Heinrich, p. 17 e.v.

[40] *[Aristoteles stelde, dat het bloed de ziel door het lichaam transporteert. Empedocles stelde, dat bloed het werkzame bestanddeel is dat de hoogste functies van de ziel in zich verenigt. En de Bijbel zegt bij Genesis: 9, 4: "(...) het vlees met zijn bloed, dat is zijn ziel, zult gij niet eten." vert.]*

[41] Odyssee, XI, begin.

[42] Vergelijk Shakespeare, Julius Caesar, III, 2, waar Brutus Caesar de dolkstoot toebrengt: "Ziet, hoe Caesars bloed navolgde, als ijlde het naar buiten om zich ervan te overtuigen of Brutus zo onvriendelijk klopte of niet."

[43] Maurer, Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christentum, II, 223 e.v.

Aangezien het christendom niet in staat was de diep in het volksbewustzijn wortelende instelling uit te schakelen[44], bleef het niets anders over, dan die over te nemen en de herinnering aan haar heidense oorsprong bij voorkeur te laten uitsterven door haar met christelijke vormen te omgeven. Kerkelijke invloed kan mogelijk ook worden toegeschreven aan het verdwijnen van de typisch heidense lot-ordaliën in de 9e eeuw.[45] Doch wij kunnen ook een innerlijke reden aanvoeren voor het adopteren van de heidense spruit door de geestelijkheid. De aardse rechter, die de beslissing aan de hogere instantie van het hemelse toeschreef, bekende zijn onvermogen om voor de beklaagde een oordeel te vinden dat aan het menselijke verstand tegemoetkwam, en zette er het optreden van een wonder mee voorop. Daarmee echter betraden beiden vrijwillig en als hulpzoekenden de heilige ruimte van de Kerk, de zichtbare plaatsvervanger van de onzichtbare rechter, tot wiens belangrijkste opgaven het behoorde om de menselijke onvolkomenheid een tegenwicht te bieden door goddelijke onfeilbaarheid. Volgens deze werden alle godsgerichten, met uitzondering van het gevechtsordalie en de proef van het koude water, in de kerk zelf of in de onmiddellijke nabijheid daarvan gehouden, in tegenwoordigheid en onder leiding van de geestelijkheid, die daartoe de noodzakelijke apparaten (ijzer, ketel, kruis, et cetera) verstrekte. Door vasten, bidden en het bijwonen van de mis moest de aangeklaagde zich voorbereiden. Water en vuur werden plechtig gewijd, Gods bijstand werd afgesmeekt opdat die de schuld of onschuld aan den dag zou brengen, et cetera. Overal had men de hulp van de geestelijkheid bij nodig.[46] Bovendien woonden deugdzame mannen de

[44] Vergelijk dr. H. van Eicken, Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung, 559 e.v.
[45] Pfalz, p. 25 e.v.
[46] Wilda, p. 467 e.v. Pfalz, p. 39 e.v. De formules, et cetera, stonden in de zogenaamde ritualenboeken. Zo stonden bijvoorbeeld de formaliteiten van de vuurproef in een Codex (12e tot 13e eeuw) van de

godsgerichten als getuigen bij, aan wie de taak toeviel te verhoeden dat door het aanwenden van bedrieglijke middelen van de zijde van de beklaagde of de geestelijken, of beiden, de afloop van het ordalie beïnvloed werd. Had de ongunstige afloop van de proef het onrecht of de schuld van de beklaagde bewezen, dan moest hij in het eerste geval de nadelen van het verloren proces, en in het tweede geval (behalve bij de avondmaalsproef en soms bij de gevechtsproef) de door de wet bepaalde straf op zich nemen.

Wanneer dus de ordaliën naar hun oorsprong onmiskenbaar heidens zijn, dan is het gewaad waarin ze ons tegemoet treden ongetwijfeld christelijk: "De geschiedenis van de meeste ordaliën begint (...) pas met de invoering van het christendom."[47]

Onze kennis van de godsgerichten putten wij uit twee bronnen. De ene zijn de oude volks- of stamrechten, de *leges barbarorum*, zoals ze vanuit het Romeinse standpunt genoemd werden, waar de Frankische rijkswetten bij aansluiten. Ten slotte de middeleeuwse wetsverzamelingen, aangevoerd door de Sachsen- en Schwabenspiegel.[48] [49] Ze leren ons, welk van de

---

Gymnasiale Bibliotheek van Halberstadt, nr. 150. Zie het Urkundenbuch der Stadt Halberstadt, bewerkt door dr. Gust. Schmidt, I, p. 25. Het gaat hier om een oorkonde uit het jaar 1214 waarmee bisschop Friedrich getuigt, dat Goswin, abt van het Klooster van Burehardi, in een strijd met de tempeliers de proef van het gloeiende ijzer doorstaan heeft. De oorkonde heeft de handtekeningen van 43 getuigen, onder wie geen enkele tempelier is!! *[Zie tevens in dit verband het Urkundenbuch der Stadt Halberstadt, p. 23, nr. 19, en pp. 426-442, nr. 478. Dr. Schmidt overigens vindt deze oorkonde vals, of op zijn minst slechts gekopieerd. vert.]*

[47] Pfalz, p. 24.

[48] Arnold, Deutsche Geschichte, II, 2, 138 e.v. Schröder, Deutsche Rechtsgeschichte, 226 e.v., 635 e.v., 641 e.v.

verschillende ordaliën in ieder individueel geval volgens de voorschriften van de wetten aangewend moet worden, en op welke wijze. Dat is de theorie. De tweede is de som van de individuele toepassing van godsoordelen die in de loop der eeuwen plaatsvonden, volgens de overlevering door de schrijvers. Dat is de praktijk.

In de oude volkswetten wordt het gevecht het dikwijlst verordineerd. Dat het ook in de praktijk het geliefdste middel ter beslissing is geweest, was al gezegd. Karel de Grote probeerde de bloedige tweekampen naar vermogen te beperken door het begunstigen van andere, minder gruwelijke ordaliën, met name de kruisproef. Zijn bemoeienissen waren omgekeerd evenredig met die van Lodewijk de Vrome, die wederom de kruisproef probeerde te verdringen, "opdat niet een goddeloos gemoed zich over deze nabootsing van de lijdensgestalte van Christus vrolijk kon maken." Dezelfde heerser verbood de proef van het koude water, "wegens haar gelijkenis met de heilige doop." Van het verdwijnen van het lot-ordalie was reeds sprake.

Ook waren de ordaliën reeds in deze tijd het onderwerp van wetenschappelijke, theologische twisten. De uit de strijd tussen Lodewijk de Vrome en zijn zoon bekende Agobard, aartsbisschop van Lyon, schreef "tegen de vloekwaardige mening van diegenen die geloven, dat door vuur-, water- en gevechtsordalie de waarheid aan den dag kan worden gebracht."[50] Anderzijds bevocht aartsbisschop Hinkmar van Reims, "de belangrijkste staatsman in het rijk van Karel de

---

[49] *[Met recht 'spiegels' genoemd, aangezien ze het bestaande gewoonterecht weergaven, dus zonder zelf een wet te zijn, hoewel ze een grote status verwierven. Ze bestreken overigens niet alle rechtsgebieden. Er waren twee Schachsenspiegels en één Schwabenspiegel. vert.]*

[50] Migne, biblioth. maxima patrum, XIV.

Kale"[51], naar aanleiding van een bepaald geval de rechtvaardiging van de godsoordelen. Terwijl de lagere geestelijkheid de ordaliën in het algemeen begunstigde, aangezien deze voortgang hun een nieuw middel in de hand gaf om invloed op de gemoederen te gewinnen, gedroegen de pausen zich meestal afwijzend. Nadat vanaf die plaats reeds meermalen pogingen om ze op te heffen zonder succes waren gebleven, werd er ernstig afbreuk aan gedaan door de bul van Innocentius III uit het jaar 1215, die hun[52] de kerkelijke wijding ontnam.[53] Zijn intenties werden door de verlichte keizer Frederik II, althans in de Siciliaanse landen, ondersteund. Evengoed verdween het zo diep in het volksbewustzijn wortelende instituut nog lang niet. Met name wist het gevechtsordalie zich te handhaven tot aan het verval van het ridderschap, en des te meer omdat er steeds weer belangrijke stemmen tot verdediging ervan hoorbaar werden, zoals die van de schrijver van de *Goddelijke Komedie*, Dante.[54] Pas het binnendringen en almachtige om zich heen grijpen van het Romeinse recht, waarbij de mannelijke logica het fantasierijke kindergeloof aan de onfeilbaarheid van de godsoordelen over boord had gegooid, bereidde aan alle soorten daarvan een einde, met als enige uitzondering de proef van het koude water, die in de 15e en 16e eeuw nog eens op omvangrijke wijze tegen heksen en tovenaressen in stelling werd gebracht.

Hoe moet men nu de godsoordelen verklaren? Is het denkbaar dat recht en onrecht door het aanwenden ervan werkelijk aan het licht werden gebracht? Wij begrijpen dit het beste vanuit de gevechtsproef, want het is maar al te natuurlijk dat onze in

---

[51] Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalt., p. 194.

[52] *[Lees: de priesters die zich ermee bezighielden. Een en ander was onderdeel van een zeer groot offensief van deze paus tegen ketterij in het algemeen. vert.]*

[53] Wilda, p. 485.

[54] De Vesme, Geschichte des Spiritismus, II, p. 20.

wapenen geoefende en strijdbare voorouders, voor wie eigenrichting het naastliggende rechtsmiddel was, de uitkomst van hun zaak bij voorkeur wilden overhevelen van de stoel van de rechter naar het strijdplan, waar de beslissing wezenlijk afhing van de wendbaarheid van het ros, van de scherpte van het zwaard, van de sterkte of kwaliteit van de bewapening; en waar ook de zwakkere, wanneer hij voor zijn onschuld vocht, niet zonder uitzicht op succes was. Wat moet men echter van de overige proeven zeggen? Kwam niet bij de kruisproef in plaats van de schuld of onschuld van de aangeklaagde, veeleer de grotere of geringere spiersterkte aan het licht? Werd door het kokende water de ingedoopte hand niet telkens verbrand, ook die van de onschuldigen? Zonk in het diepe water niet iedereen, of hij nu schuldig of onschuldig was? Kreeg niet iedereen van wie de handen of voeten met het vuur in aanraking kwamen, gevaarlijke brandwonden te verduren? Vermocht niet ook de misdadiger een gewijde bete te nemen of de hostie in te slikken, of onder de opgespannen strook plagge door te lopen? Besliste bij het loten, ook op een heilige plaats, niet steeds het blinde, verstandeloze toeval? En begonnen tot slot de wonden van degene die was doodgeslagen, werkelijk steeds weer te bloeden, en wat had dat van doen met de schuld of onschuld van hem die het lijk naderde? Nu zijn door de geschiedschrijvers talrijke gevallen van het aanwenden van godsoordelen overgeleverd, waaronder de meeste met een gelukkige afloop. Hoe moet men dat verklaren? Moet men, zoals veelvuldig geschied is, overal bedrog vermoeden?[55] Dat kon hetzij door de aangeklaagde zelf worden uitgeoefend, of door degenen die het godsgericht organiseerden.

Op de gedachte om een gunstige afloop van de proef door bedrog te veroorzaken, kwam allereerst de aangeklaagde, wanneer hij de overtuiging had dat de godsgerichten volstrekt

---

[55] *[En niet alleen ten gunste, maar ook ten ongunste van de verdachte. Zo werd de gewijde hostie ook wel vergiftigd.* vert.*]*

menselijke vindingen waren, waarmee God niets van doen had. Want hij mocht met recht veronderstellen, dat hetgeen het menselijke vernuft had uitgevonden, ook door menselijk vernuft te schande gemaakt kon worden. Zo iemand liet het op de avondmaals- en baarproef, alsook op de proef van het koude water rustig aankomen, want daar moest hij immers als onschuldige uit tevoorschijn komen. Aan de kruisproef en de gevechtsproef onderwierp hij zich slechts in het geval dat hij voelde, dat hij zijn tegenstander qua lichaamskrachten of qua tactiek de baas was. De lot-, plagge-, ketel- en vuurproef ging hij uit de weg. De beide eerste, omdat daarbij de mogelijkheid van een ongunstige afloop net zo dichtbij was als een gunstige; en de beide andere, omdat ze slechts een schuldig konden uitspreken. Of hij kon ze het hoofd bieden wanneer hij middelen kon aanwenden waardoor in elk geval een gunstige afloop werd bewerkstelligd. Dat wil dus zeggen, dat hij degenen bedroog in wier hand de voltrekking van het godsgericht lag. Hoe zou hij dat hebben kunnen doen?

Terwijl wij enerzijds in oude receptenverzamelingen middelen aangeduid vinden om de menselijke huid voor verbranding te behoeden, terwijl anderzijds wetboeken uit diezelfde tijd verboden bevatten om dergelijke middelen bij het uitvoeren van godsoordelen aan te wenden, gelooft men de steen der wijzen gevonden te hebben en gerechtigd te zijn tot de veronderstelling, dat de fortuinlijke afloop van godsgerichten steeds door het gebruik van dergelijke middelen bewerkstelligd werd.

Men is zelfs nog verder gegaan. Men heeft heel precies uitgerekend, dat van alle metalen ijzer het geringste stralingsvermogen heeft, en dat de huid de hitte van het hete ijzer slechts met moeite opneemt. Verder, dat het bestrijken van het menselijk lichaam met deze of gene chemische samenstelling het voor de inwerking van het vuur of het kokende water ongevoelig maakt. Tegenover al deze mooie theorieën staat de

eenvoudige ervaring, volgens dewelke gloei- en kookhitte het menselijk lichaam, ondanks alle voorzorgsmaatregelen en reeds wanneer het oppervlakkig ermee in aanraking komt, jammerlijk verbrandt. Laat staan wanneer het, zoals bij het godsgericht het geval was, er minutenlang op inwerkt.

Met de aanspraak op onfeilbaarheid velt het spiritisme zijn oordeel over de vraag waarvan de oplossing door alle anderen met grote voorzichtigheid en terughoudendheid benaderd wordt. Het door de spiritisten verafgode medium Daniel Douglas Home[56], verkondigde na een zitting waarin hij, zonder zich te verbranden, gloeiende kolen langere tijd in zijn hand had gedragen, zijn gezicht in de flakkerende vlammen van de haard had gehouden en dit vermogen ook op andere aanwezigen had overgebracht, plechtig het volgende:

"Gij zijt getuige geweest van de afschrikwekkende, traditionele vuurproef. (…) En toch is dit geen wonder, namelijk geen opheffen van de onverbiddelijke, onveranderlijke wetten van de natuur van de godheid. Wij hebben slechts odische[57] uitstromingen (fluïdums) om de kolen heen en door het vlees laten trekken. Deze hebben het vuur verhinderd om de hand van Daniël te verwonden. (…) Wij hebben ook strijkingen over de hand van Lord X. gemaakt, en deze hebben hem voor beschadiging behoed, terwijl de heer J., die zijn hand onvoorzichtig blootstelde, zich verbrandde, omdat hij van onze kant niet beschermd werd!"

---

[56] Cäsar Baudi, Ritter von Vesme, Gesch. d. Spir., overzicht van Feijgenhauer, II, p, 51 e.v.

[57] *[Zie de uitgebreide behandeling van het begrip 'od' en de referenties aan Home, in Du Prel, 'Die Magie als Naturwissenschaft. 1. Teil, Die Magische Physik', 1899. Zie mijn vertaling 'De Magie als Natuurwetenschap, deel I, De Magische Natuurkunde', www.archive-.org. vert.]*

Dat zijn woorden van marktkooplui! Ik kan mij goed indenken, hoe een met magnetische kracht begiftigde en met hoge energie uitgeruste mens, op een ander individu dat een zwakke wil en gevoelige zenuwen heeft, een dusdanige invloed vermag uit te oefenen dat hij willoos wordt, dus bijvoorbeeld de hitte van het gloeiende ijzer of van het kokende water niet ondervindt. Hij zal echter nooit in staat zijn om door psychische inwerking, dat wil dus zeggen zonder het aanwenden van kunstmatige middelen, de materie - vlees en bloed - onbrandbaar te maken. Dat zou hetzelfde zijn als wanneer bij een medium, aan wie men suggereert dat hij zijn handoppervlak verbrand heeft, niet slechts duidelijke sporen van pijngewaarwording, doch zelfs brandblaren op de desbetreffende plek waarneembaar zouden worden! Er schijnen echter lieden te zijn die zelfs dat geloven! Ik bedoel, op het moment dat de beïnvloeding van de wil ophoudt, zal met het terugkeren van de energie ook de pijngewaarwording optreden. Degene die tot dan toe, omdat hij willoos was, tevens zonder gewaarwording was, zal merken dat zijn huid en vlees verbrand zijn. Doch ook al zouden we toegeven dat een mens niet alleen in staat is zijn medemensen psychisch, doch ook lichamelijk op de vermelde wijze te beïnvloeden, dan is daarmee voor de verklaring van de gunstige afloop van die vuurproeven helemaal niets gewonnen. Want dat in al die gevallen een dergelijke duivelskunstenaar ter plekke zou zijn geweest en zijn toch hoogst gecompliceerde manipulaties, door alle getuigen onopgemerkt, had kunnen voornemen, zal ook de meest overtuigde spiritist niet willen beweren.

Men zou kunnen opwerpen, dat in een tijd waarin de mensen argelozer waren, dus ook gemakkelijker te misleiden, eenvoudiger middelen reeds afdoende zouden zijn geweest om dit doel te bereiken; en zich erop beroepen, dat het toepassen daarvan een geliefd motief in de middeleeuwse verdichtsels is. Het ligt bijvoorbeeld ten grondslag aan de bekende boertige klucht van

Hans Sachs, getiteld *Das heiss Eyssen.*[58] Door een 'oude vriendin des huizes' geïnstrueerd, nodigt een jaloerse echtgenote haar man uit, om ten bewijze van zijn onschuld een 'heet ijzer' te dragen. De man gaat hier op in en doorstaat de proef ook, doordat hij op het beslissende ogenblik een in zijn mouw verborgen spaan onbemerkt in zijn hand laat glijden, waardoor die ongeschaad blijft. Nu dwingt de man op zijn beurt zijn vrouw ertoe, het opnieuw gloeiend gemaakte ijzer de kring uit te dragen. Aangezien zij een kwaad geweten heeft en met recht een ongunstige afloop van de proef vreest, bekent zij, dat zij met veel mannen echtbreuk heeft gepleegd. Zij verbrandt dan ook haar hand als zij genood wordt om het ijzer aan te pakken.

Minder bekend dan de komedie is het feit, dat Hans Sachs het motief ontleend heeft aan een middelhoogduits gedicht. Het moet worden gezegd, dat in zijn tijd het instituut van de godsgerichten bijna in vergetelheid was geraakt, vandaar dat hij het een "jaren geleden gebruikelijke" gewoonte noemde. In de 13e eeuw daarentegen was het nog enigermate, zij het als een uitstervende gewoonte, gangbaar. Niettemin zou het beslist verkeerd zijn om door het feit dat dergelijke bedrogscènes in het blijspel verwerkt werden, tot de slotsom te komen dat ze in het werkelijke leven dikwijls of regelmatig waren voorgekomen. Daar zijn ze te bot voor. Net als iedere toeschouwer in het theater, zou ook iedere getuige van het godsgericht het bedrog zonder meer opgemerkt hebben. Men kan er veel eerder aan ontlenen dat de dichter dezelfde opvatting had als wij, namelijk dat de proef van het hete ijzer enkel en alleen de schuld van de aangeklaagde kon bewijzen, en dat hij dus een eerlijke toepassing ervan flauwekul vond. Beide partijen zijn schuldig, ook de man die het aan het slot zelf bekent: "Mein Fraw bricht

[58] *['Het hete ijzer'. Hans Sachs, 'Sämtliche Fabeln und Schwänke', Uitgeverij Max Niemeyer, Halle a. S., 1904.* vert.*]*

Håfn, so brich ich Krůg, und wo ich anderst redt, ich lůg."[59] Beiden zijn ervan overtuigd dat zij zich zullen branden. De ongelovige man omdat hij dat ziet aankomen als het noodzakelijke gevolg van het aanraken van het gloeiende ijzer met zijn hand, en de gelovige vrouw omdat zij aanneemt dat God op een dergelijke wijze de schuldige kenmerkt. Nu is de man sluwer dan zij. Door bedrog verzekert hij zich van een gunstige afloop, hoewel hij dezelfde straf als zij te verwachten heeft. De dichter heeft in ieder geval de opzet, om op die manier de totale inrichting van de godsgerichten te bespotten, waarvan de toepassing hem en de meesten van zijn tijdgenoten zinloos toescheen.

Dat was in de 13e of 14e eeuw, toen de godsgerichten door een geordende gerechtsprocedure verdrongen begonnen te worden. Wie echter meent, dat reeds in de periode waarin ze in bloei stonden, dus met name tot aan de 10e en 11e eeuw, men een gunstige afloop daarvan regelmatig op dergelijke wijze had bewerkstelligd, projecteert foutievelijk de ongelovigheid van de latere geslachten op een tijd waarin men, zoals wij kunnen bewijzen, zeker overtuigd was van hun waarachtigheid, en waarin men er nog onvoorwaardelijk in geloofde dat de waarheid door goddelijke inwerking aan het licht kwam.

De populairste verklaring voor de gunstige afloop van ook de gevaarlijke proeven is de aanname dat het bedrog, dat er de oorzaak van was, door de geestelijkheid werd uitgeoefend, met wier medewerking - zoals wij zagen - de meeste godsgerichten plaatsvonden. Men meent, dat het water bij de ketelproef wellicht niet kookte; dat bij de ijzerproef het metaal wellicht niet gloeiend is geweest.[60] Anderen[61] proberen er op soortge-

---

[59] *["Mijn vrouw breekt vaatwerk, dan breek ik een kruik, en als ik anders spreek, dan lieg ik." vert.]*

[60] Wiarda, Asegabuch, p. 126 i; 160, reeds vermeld. *["160 b.b.", 'bereits benannt', doch Wiardi werd niet eerder geciteerd. vert.]*

lijke wijze uit te komen. De ordaliën konden, wanneer de ketel of het ijzer uit de gloed was genomen, worden vertraagd of versneld. Iedere minuut was van belang. Dat is juist, maar waarom had men dan getuigen uitgenodigd? Zij hadden toch geen andere opgave dan erop te letten dat alles volgens het boekje verliep, en er nu juist op toe te zien dat het water niet verdraaglijk, doch kokend heet; het ijzer niet opgewarmd, doch gloeiend was. Het is dan ook geheel ondenkbaar, dat de gunstige afloop telkens door een dergelijke botte misleiding veroorzaakt werd.

Wel heeft de geestelijkheid middelen tot bedrog aantoonbaar reeds in de 8e en 9e eeuw aangewend. Doch het kenmerkende karakter van de middelen die werden aangewend, levert ons het bewijs dat het geloof aan de waarachtigheid van de godsgerichten indertijd algemeen was.

Een missive uit het jaar 809 van Karel de Grote aan de koningsboden, bedreigt met straf[62] de geestelijken die aan beschuldigden die het op een godsoordeel wilden laten aankomen, heimelijk het chrisma geven, dat wil zeggen de gewijde olie, opdat dezen ook in geval van schuld het gericht, en wel de avondmaalsproef konden doorstaan, dus - ondanks hun schuld - tegenover de rechter en de wereld als onschuldig werden gepresenteerd. Uit dit door de keizer verboden misbruik van de heilige olie kunnen diverse conclusies worden getrokken. In de eerste plaats was de aangeklaagde er zonder twijfel net zo van overtuigd dat het godsgericht de waarheid, dat wil zeggen zijn schuld hier naar boven zou brengen, als dat het aanwenden van de heilige olie de werkzaamheid van het gericht zou opheffen. Het is hetzelfde geloof dat ook aan het wijwater dat door de hand der geestelijke gesprenkeld was, de kracht toeschreef om hagelweer van de korenvelden weg te houden. Dat de keizer

---

[61] Pfalz, p. 46.
[62] Pertz, Mon. leg., II, p. 142.

deze overtuiging gedeeld heeft, kan zonder meer worden aangenomen, want ook hij was in dit opzicht een kind van zijn tijd.[63] Het verbod zelf is echter voor de beoordeling van de verhoudingen tussen de wereldlijke en geestelijke macht in hoge mate opvallend. Want het is niet alleen uitgevaardigd door het streven een verwarring der gemoederen te voorkomen, die noodwendig moest ontstaan wanneer twee goddelijke instituten, het godsgericht en het aanwenden van de heilige olie, dus het symbool van goddelijke genade, tegen elkaar in het strijdperk werden geleid. Het is nog veel meer een symptoom voor het ontwaken van het besef dat de justitie een kwestie van de wereldlijke macht is. Een besef dat er tenslotte ook toe moest leiden, dat men voor het analyseren van wereldlijk recht of onrecht geestelijke middelen, de godsgerichten dus, in het geheel niet meer nodig had. Want de geestelijken tegen wie het keizerlijke verbod zich richtte, maakten zich schuldig aan een gewelddadigheid, in zoverre, dat zij het genademiddel, dat hun volgens kerkelijke opvatting slechts toevertrouwd was om voor de zondaar vergeving van zijn zonden te bewerkstelligen, krachtig genoeg achtten om hem ook aan de aardse straf te onttrekken. Daarmee pleegden zij tegelijkertijd bedrog jegens de wereldlijke rechter, die zij misleidden over de schuld van de aangeklaagde. Want uit het feit dat deze, ingevolge de reinigende en louterende kracht van de heilige olie, de gewijde bete vermocht door te slikken, kon de rechter slechts de conclusie trekken dat de aangeklaagde het hem ten laste gelegde misdrijf zeker niet had begaan. In zoverre handelden zowel de geestelijke als de aangeklaagde in goed geloof, aangezien naar hun overtuiging God, die zich als hoogste instantie over de schuld of onschuld van de aangeklaagde moest uiten, voor de schuld reeds vergeving had geschonken. Ook al kunnen we dus

---

[63] Cap. a 809 (Pertz, M.G. Leg., II, 149) gebiedt: „Ut omnes iudicium Dei credant absque dubitatione. *["Dat allen het gericht Gods geen twijfel bieden." vert.]*

het streven dat tot uitdrukking komt in het keizerlijke verbod volkomen begrijpen, is het verbod, net als de voortgang zelf die tot het verbod aanleiding had gegeven, een nieuw bewijs voor de juistheid van de bewering dat in die tijd de meerderheid, en wel de geletterden, aan de waarachtigheid van de godsoordelen geloofde, wat uitgesloten zou zijn geweest wanneer hun afloop door het aanwenden van bedrieglijke middelen vaak of regelmatig beïnvloed was geweest. Ze hadden dan spoedig naar een lege maskerade moeten afglijden, en het zou heel onbegrijpelijk zijn geweest dat zelfs de keizer de ordaliën op zo plechtige wijze omarmde.

De verdedigers van een standpunt dat tot nu toe, mogelijk bij gebrek aan een aannemelijker standpunt, het meest verbreid was, beroepen zich tegenover de overwegingen die wij zojuist ten beste hebben gegeven, op het feit dat in de oudheid ook de orakels eeuwenlang onweersproken en algemeen erkenning vonden, ook al waren degenen die de orakels nodig hadden, voortdurend door de daarbij betrokken priesters bedrogen. Deze opstelling lijkt mij te zijn ontstaan vanuit een foutieve opvatting van de antieke verhoudingen. Laten we ons beperken tot het beroemdste van allen, tot het orakel van Delphi! Van een misleiding kan hier slechts in zoverre sprake zijn, dat de orakels, welke goddelijke, door de Pythia overgebrachte uitspraken zouden zijn, naar mijn mening moeten worden beschouwd als subjectieve, op persoonlijk beoordeling berustende uitingen van verstandige, goed onderrichte priesters. Naar Griekse opvatting echter, die tussen God, Pythia en priesters geen onderscheid maakte, betrof het slechts de uiterlijke vorm. De vrome Griek, met name waarschijnlijk de allang in eenvoudige omstandigheden voortlevende plattelandsbevolking, hield namelijk Apollo voor de stichter van het orakel.[64]

[64] *[Het orakel heeft een drieledige betekenis: 1) de plek waar de voorspelling werd gedaan, 2) degene die de voorspelling uitsprak, 3) de voorspelling zelf. vert.]*

Degenen die beter geïnformeerd waren, tot wie de zeevarende lieden, de inwoners van de handelssteden en vooral de Atheners zullen hebben behoord, wisten zonder twijfel aan wie ze het antwoord op hun vraag te danken hadden. Hoe valt anders het feit te verklaren, dat men meermalen een poging deed om de Pythia om te kopen? Met betrekking tot de inhoud van de orakels echter, is bedrog van de zijde van de priester, althans in de klassieke tijd, niet uitgeoefend. In de meeste gevallen namelijk, antwoordden zij de vragenden niet wat er zou gebeuren, doch wat zou moeten gebeuren. Zij lieten zich dus niet in op een voorspelling van de toekomst, die hun niet bekend kon zijn, doch gaven een raad of ook wel, wanneer de persoon van de vragensteller daar naar was, een bevel. Om daartoe in staat te zijn, met name wanneer het om openbare aangelegenheden ging, onderhielden in alle grotere plaatsen van Griekenland en Klein-Azië agenten contact, door wier regelmatige berichten zij over de belangrijkste politieke dingen op de hoogte werden gehouden.[65] Op die manier vermochten zij de omstandigheden van hen die de hulp van de godheid begeerden, vaak juister te beoordelen dan dezen zelf, en hun in de regel een raad mee te delen waarvan het navolgen de betrokkenen tot zegen was. Vandaar dat Cicero[66] met recht kon

---

[65] *[Zelf ben ik ook tot die conclusie gekomen. In mijn vertaling bij Du Prel, Die Mystik der Alten Griechen, 1888, heb ik in het voorwoord gesteld: "De priesters interpreteerden de orakelspreuken. Als deze priesters zeer goed ingevoerd waren in de politieke situatie en konden manipuleren; over een groot psychologisch inzicht en tact beschikten; overal connecties hadden; en over subtiele taalkundige vermogens beschikten waarmee zij dubbelzinnige spreuken konden overbrengen, dan kan dat menig rake politieke voorspelling verklaren. Dat zou ook doen vermoeden, dat de priesters van de diverse orakels onderling met elkaar in contact stonden en hun eigen geheime genootschap vormden, waarbinnen zij een tactiek uitstippelden. Voorschouw zou dan niets anders zijn dan het slim toepassen van goede analyses." vert.]*

[66] De Divin., I, 19, 37.

zeggen: "Nooit zou het Delphische orakel zulk een toeloop en zulk een beroemdheid hebben gehad, (...) wanneer niet ieder tijdperk de waarheid van haar spreuken beproefd had." De invloed die zij daardoor op de ontwikkeling van de Griekse omstandigheden uitoefende, maakte het vele eeuwen lang tot het geestelijke en politieke middelpunt van de Griekssprekende wereld. Werd van haar een voorspelling verlangd, dan behielp zij zich met de bekende, spreekwoordelijk geworden tweeledigheid, of weigerde ook wel het antwoord en gaf in plaats daarvan de mededeling "dat men aan de godheid niet moest willen ontfutselen wat haar afkeer inboezemt."[67] Van bedrog kan dus geen sprake zijn. Dat begon pas toen "Griekenlands politiek niet langer zelfstandig was", toen "de statelijk bemeten wijsheid van het orakel geen grond meer vond", en zich "tot verachtelijke waarzeggerijen" beperkte.[68] Wanneer dan ook de veronderstelling fout is, op grond waarvan men de antieke verhoudingen er als verklaring van de godsgerichten bij sleepte, dan is dat gesleep in het geheel niets waard.[69]

We komen dus noodgedwongen tot de slotsom, dat de aanname van een voortdurend uitgeoefend bedrog van de zijde van de aangeklaagde of de geestelijkheid, ons in de verklaring van de godsgerichten geen stap verder brengt. Ja, wij hebben er voorbeelden van, dat een aangeklaagde zich niet durfde te onderwerpen aan het godsgericht, ook al behoorde het tot de

---

[67] Eurip. Jon. 373 Dind.: τω γαρ θεω ταναντι ου μαντευτεον. Vergelijk over deze ganse aangelegenheid: Nägelsbach, Nachhomerische Theologie, p. 180 e.v. Wachsmuth, Hellenische Alterthumskunde, II, 591 e.v. C.F. Herrmann, Gottesdienstliche Altertümer.

[68] Nägelsbach, op de aangegeven plek, p. 188. Cic., De Div., II, 57, 117: ut nihil possit esse contemptius.

[69] Dat is mijn persoonlijke, wetenschappelijk nog te onderbouwen opvatting over de zeer interessante vraag, die hier natuurlijk slechts aangeduid kon worden. Ze heeft tot nu van filologische zijde nog niet de haar toekomende aandacht gekregen. *[aldus de auteur. vert.]*.

ongevaarlijke, en ook al moest hij vooruitzien dat de afwijzing zou worden aangezien voor een bekentenis van zijn schuld.

Toen Hendrik IV zich in het jaar 1077 te Canossa voor de paus gedeemoedigd had, zou deze hem voorafgaand aan het uitreiken van de hostie hebben voorgehouden: "hoe men onterecht op hem, de opvolger van Petrus, de zwaarste beschuldigingen had opgehoopt. Tot getuigenis van zijn onschuld heeft hij toen de helft van de gebroken hostie opgegeten, en van de koning gevorderd dat deze de andere helft nam, wanneer hij zich op dezelfde wijze vrij achtte van de zonden die hem werden verweten. De koning echter zou zich aan een dergelijk godsoordeel hebben onttrokken."[70]

De tegenstanders van Hendrik zagen in de afwijzing van de aangeboden hostie het zuiverste bewijs voor zijn schuldbewustzijn.[71] Het waarheidsgetrouwe van het verhaal is veelvuldig betwijfeld.[72] Doch wanneer het, zoals vele onderzoekers geneigd zijn aan te nemen, verzonnen mocht zijn, dan nog is de omstandigheid dat het algemeen verbreid was en tegen Hendrik uitgebuit kon worden, er een onbetwistbaar bewijs voor, dat men aan waarachtigheid van de avondmaalsproef geloofde. Iedereen die ervan hoorde dat de paus zich er zonder bedenken aan had onderworpen, doch dat koning Hendrik daartoe niet de moed had gevonden, was de reden duidelijk: eerstgenoemde had een goed geweten, doch laatstgenoemde voelde zich met schuld overladen. Dus zelfs wanneer de gehele geschiedenis niet historisch was, kon ze door de tegenstanders van Hendrik IV - tot wie Lambert behoorde, zoals

[70] Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit, III, p. 391. Lambert von Hersfeld in Pertz Mon., VII, Script 5, p. 259 e.v. (28 januari 1077).
[71] Giesebrecht, op de aangegeven plek.
[72] Z. B. von Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte, II, 1, p. 145 e.v.

bekend is - slechts bedacht zijn met de opzet om hem in de ogen der wereld in diskrediet te brengen. Dit doel hadden zij echter niet bereikt wanneer de avondmaalsproef van de toenmalige tijd als iets onbelangrijks had gegolden, of wanneer voor het afwijzen van de hostie voor hen een andere reden dan schuldbewustzijn denkbaar was geweest. Wij vragen ons nu met recht af, waarom de anders zo gewelddadige vorst, die er in zijn leven vaak genoeg bewijs van had geleverd dat hij geen al te zacht geweten had, het in dit beslissende moment niet over zich kon verkrijgen om de hostie tot zich te nemen. Men mocht denken, dat dat was omdat de verlichte man, die zijn tijd ver vooruit was, niet geloofde in de mystieke werking van het avondmaal, en de aanwending daarvan als godsgericht voor een nietszeggende, onbeduidende ceremonie hield. Wanneer dat zo was, had hij zich zeker zonder het geringste aarzelen aan de proef onderworpen. Want wanneer het waar is dat de gang naar Canossa niet een handeling van oprechte, berouwvolle onderwerping, doch veeleer een zeer slimme schaakzet is geweest, erop berekend om de in Tribur in het vooruitzicht gestelde, pauselijke scheidsrechterlijke uitspraak in de Duitse kwestie een slag voor te zijn, en het opheffen van de ban te bewerkstelligen en daardoor de dreigende afzetting van de keizer te verhinderen; wanneer dat, zoals de nieuwste navorsingen doen geloven[73], waar is, had Hendrik er ook geen bedenking tegen gehad om de eenmaal begonnen misleiding voort te zetten en zich aan de betekenisloze avondmaalsproef te onderwerpen, in plaats van gehele succes van zijn plan door het afwijzen daarvan op het spel te zetten. De reden is vast een andere, namelijk dat Hendrik ondanks alle verlichting toch een kind van zijn tijd was. Hij vreesde, dat hij de hostie niet kon wegslikken en erin zou stikken. Kortom, hij voelde zich schuldig aan de misdaad die men hem verweet, en was ervan overtuigd dat de proef niet alleen zijn schuld aan den dag zou

[73] Prutz, Staaten-Gesch. des Abendlandes, I, p. 358 e.v.

brengen, doch hem als straf ook de onmiddellijke dood zou bezorgen.

Hij zou er beslist voor gezorgd hebben, dat hij zich door de kracht van de heilige olie immuun maakte tegen de verderfelijke uitwerking van de proef (*horrendum examen*, noemt Lambert haar). Hij had die echter niet kunnen voorzien, en werd in elk geval door de opwekking[74] van de paus om zich erdoor te reinigen ten zeerste verrast. Ook had de onder de ban staande koning bezwaarlijk een geestelijke gevonden die het chrisma[75] aan hem had willen spenderen.

Wanneer hij echter onder deze omstandigheden de hostie afwees, dacht hij waarschijnlijk aan het noodlot van een voorganger, Lothar II. Hoewel die de hem door paus Nikolaas I plechtig verboden omgang met zijn geliefde Walrada had voortgezet, nam hij niettemin, om het tegendeel te betuigen, de hostie aan die hem was aangeboden door Nikolaas' opvolger, Hadrianus II. Naar men algemeen geloofde, stierf hij echter de dag daarop, omdat hij zinneloos, verhard en verblind, zonder bedenken het heilig avondmaal had genoten, niet indachtig de vermaning: 'Vreselijk is het vallen in de handen des levendes Gods'. (*Bijbel*, Hebreeën, 10, 31).[76]

Wij menen dus zowel op uiterlijke als op innerlijke gronden te hebben bewezen, dat de aanname van een voortgezet uitgeoefend bedrog niets bijdraagt aan de verklaring van de godsgerichten. Bedrog zou twijfel aan hun waarachtigheid vooropstellen. Wij zagen echter, dat in vroegere tijden niet twijfel, doch geloofwaardigheid de norm was. Hoe was dat toch mogelijk? Stel het geval dat de godsoordelen steeds de afloop

---

[74] Fac. fili, si placet, quod me facere vidisti. *["Doe, mijn zoon, wat ge van mij begrepen hebt dat ge moet doen." vert.]*

[75] *[Een van de drie heilige oliën binnen de katholieke Kerk. vert.]*

[76] Annales Reginonis a. 869 in Pertz, Mon. II, Script. 1, p. 580 e.v.

hadden gehad die men bij een regelrecht verloop van de dingen kon verwachten van de meeste daarvan: moest men dan niet, zoals een jurist uit de vorige eeuw op drastische wijze zei, de Germanen een waarachtig dierlijke domheid toeschrijven, wanneer zij bij deze proeven vaak hadden toegekeken en toch het geloof aan hun waarachtigheid niet hadden verloren?[77] Laten we in dat verband de afzonderlijke proeven bekijken! De lotproef en de plaggeproef komen wegens de hiervoor[78] genoemde redenen niet in aanmerking. De inwerking van de vuurproef en de waterproef kunnen we als lichamelijk betitelen, en die van de overige proeven als psychisch. Het vuur en het water werken zuiver op uiterlijke wijze door de kracht van de elementen. Wie het gloeiende ijzer beetpakt of met de hand in de bruisende ketel grijpt, verbrandt zich. Wie in het koude water wordt geworpen, zinkt naar beneden, of hij zich nu schuldig voelt of niet, en of hij nu gelovig of ongelovig staat tegenover het godsoordeel. Bij de overige proeven, de avondmaalsproef, de kruisproef, de gevechts- en de baarproef maakt het een wezenlijk verschil of de aangeklaagde schuldig is of niet, of hij zijn twijfels heeft over hun waarachtigheid of niet. Hoe de twijfelaar zich gedraagt, is hiervoor behandeld.[79] In welke stemming echter zal de gelovige de beslissing tegemoet treden? Voelt hij zich onschuldig, met de rust van een goed geweten, in de vaste overtuiging dat God zich over zijn onschuld zal ontfermen, dan zal hij de hostie zonder moeite wegslikken en zijn tegenstander in het gevecht of bij het kruis, ook bij geringere lichaamskracht, getroost tegemoet kunnen treden. Het gevoel van onschuld zal hem inspireren en in een oogwenk boven zichzelf opheffen. Wordt de beklaagde echter terneergedrukt door het bewustzijn van schuld, dan zal zich een zo grote innerlijke opwinding van hem meester maken, dat hij noch de bete kan wegslikken, noch in staat zal zijn om zijn

[77] Rogge, p. 198.
[78] p. 6, 9.
[79] p. 12.

wellicht zwakkere tegenstander te overwinnen. Iets anders ligt het bij de baarproef. De wonden van de overwonnene zijn nooit weer beginnen te bloeden, ook niet bij de nadering van de moordenaar. De zin van de proef is dan ook vast en zeker alleen die, welke door het gedicht van Fr. von Schnack[80], *Das Bahrrecht*, tot uitdrukking wordt gebracht: De moordenaar heeft het weliswaar drie uur bij het lijk van zijn slachtoffer uitgehouden[81] zonder dat er een druppel bloed is gevloeid, doch is dusdanig onthutst, dat hij vrijwillig zijn daad bekent. Het kwade geweten dus, de diepe, innerlijke opwinding die zich van de moordenaar meester maakt bij de aanblik van zijn slachtoffer en in de ban van vorsende, priemende ogen van de toeschouwers. Een verschijnsel dat ook moderne rechters zich vaak met succes ten nutte hebben gemaakt, verraden hem en brengen zijn schuld aan den dag. Daarentegen maakte het bij de vuur- en ketelproef geen verschil of iemand zich daar in de een of andere stemming aan onderwierp. Ze hadden steeds een en dezelfde ongunstige afloop. Hoe kon in het zicht van dit feit het geloof aan hun authenticiteit bestaan?

Door oorkonden of door berichten van contemporaine of latere geschiedschrijvers, dragen wij kennis van de individuele gevallen waarin de godsgerichten werden aangewend. Getuigenissen betreffende de op gelukkige wijze doorstane, gevaarlijke proeven via oorkonden, hebben bijna geen waarde, aangezien de ondertekenende getuigen meestal slechts tot de ene partij

---

[80] *[Lees: Friedrich Snack, 1888-1977. vert.]*

[81] *[Hetgeen in ieder geval niet te rijmen is met de stelling dat de schuldige, wanneer hij de baar naderde (sic), onmiddellijk zou sterven wanneer de wonden van het slachtoffer opnieuw zouden gaan bloeden. Het onmiddellijk sterven, is weer niet te rijmen met de overlevering dat de schuldige, wanneer de wonden van het slachtoffer opnieuw waren gaan bloeden, direct werd vastgegrepen, 'ook al loochende hij zijn daad'. Zie immers Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. vert.]*

behoren, en er bovendien vaak ondertekend is met namen van personen die helemaal niet aanwezig hebben kunnen zijn. Een drastisch voorbeeld levert de bovengenoemde Halberstädter Urkunde[82], die slechts getuigen van de ene, en wel van de zegevierende partij blijkt te bevatten, onder wie zes of acht die naar de opvatting van de uitgever zonder meer moeten worden verworpen. De geschiedschrijvers echter, zijn vrijwel zonder uitzondering door het geloof in wonderen bevangen, en vertellen ook vaak kritiekloos na wat bij wijze van gerucht over deze of gene belangrijke gebeurtenis van mond tot mond ging. Zou het daarom niet denkbaar zijn, dat de door hen berichte raadselachtige, gelukkige afloop van gevaarlijke proeven slechts in hun eigen fantasie of in die van hun zegslieden heeft bestaan? Deze aanname is niet geheel ongerechtvaardigd. Hun berichten houden zich dikwijls met hooggeplaatste persoonlijkheden bezig die zich aan het godsoordeel in welhaast theatrale wijze onderwerpen, en bij wie een andere dan gunstige afloop helemaal niet denkbaar is. Deze gevallen komen dicht bij de zo dikwijls in middeleeuwse gedichten verwerkte, waarin het bewijs van de onschuld der beklaagde door de gehele entourage en het plan der verdichting geboden lijkt. Zo wordt bijvoorbeeld over de gemalin van Karel de Dikke, keizerin Richardis - die beticht was van de verboden omgang met Luitward, bisschop van Vercelli - algemeen verteld, dat zij zich van deze aanklacht door de proef van de bruisende ketel zou hebben gereinigd.[83] [84] Kunigunde, de gemalin van keizer Hendrik II, zou haar onschuld hebben bewezen door met blote voeten over twaalf gloeiende ploegscharen te schrijden en ongekwetst te blijven.[85]

---

[82] p. 10, opm. 1.

[83] Majer, Geschichte der Ordalien, p. 33.

[84] *[Volgens ander bronnen heeft zij echter ploegscharen in het vuur gehanteerd. Ook wordt wel gezegd, dat zij in een gewast linnen gewaad door het vuur ging. Zo blijkt eens te meer, dat waarheid en verdichting door elkaar lopen. vert.]*

[85] Ibid., p. 34.

Dit voorbeeld en talrijke andere zijn legendarisch en onderscheiden zich in niets van de poëtische voorbeelden, bijvoorbeeld betreffende de reiniging van Gudrun, de weduwe van Sigurd, de tweede gemalin van Atlis, door de ketelproef, waarover in de *Lied-Edda* wordt bericht. In tegenwoordigheid van zevenhonderd mensen greep zij uit het kokende water de kiezelsteen zonder zich te verwonden, terwijl de slavin Erkia, door wie zij van ontrouw was beticht, toen deze op haar beurt de tegenproef moest maken, zich eraan verbrandde. Aan deze voorbeelden een historische waarde toe te kennen, zou onkritisch zijn. Hun aantal is groot, aangezien - hetgeen begrijpelijk is - de geschiedschrijvers zich met het noodlot van geringere persoonlijkheden slechts bij wijze van uitzondering bezighielden. Hier verschijnen dus de godsoordelen in een ideale gestalte, namelijk als de hoogste, onfeilbare instantie, aan wier beslissing zelfs gekroonde hoofden, die anders geen rechter boven zich erkenden, zich overgaven.

Hoe is nu met dit feit de omstandigheid te verenigen, dat het volgens de bepalingen van vele volkswetten tegenover vrije mensen in het geheel niet kwam tot de uitvoering van een gevaarlijk godsoordeel, en het hun veeleer was toegestaan zich door een bepaalde som daarvan los te kopen en zich van de hun ten laste gelegde misdaad door een eed en getuigen à decharge te reinigen, zodat de ordaliën beperkt werden tot onvrijen voor wie de heer niet wilde of kon zweren? Aan de ene kant hebben wij dus het geloof dat God zelf de onschuld door een wonder aan het licht brengt, en aan de andere kant de zekerheid dat de godsoordelen slechts de schuld van de aangeklaagde zouden kunnen bewijzen. Vandaar het streven om zich er op alle mogelijke manieren aan te onttrekken. Aan de ene kant verschijnen de ordaliën in een poëtische uitleg, en aan de andere kant in een nuchtere, verschrikkelijke werkelijkheid.

Wij kunnen dus twee soorten godsoordelen duidelijk en scherp van elkander scheiden. Ze ontstaan geheel vanzelf, al naar gelang wij slechts hun goddelijke karakter in ogenschouw nemen, waarnaar ze noodzakelijkerwijs onloochenbaar en onfeilbaar zijn; of slechts de gevaarlijke middelen in ogenschouw nemen, die het menselijke vernuft vanwege de goddelijke wil bedacht had, waarnaar het gericht iedere keer ten verderve van de aangeklaagde afloopt. De voorbeelden van gelukkig doorstane, gevaarlijke proeven, waarmee de middeleeuwse schrijvers zo graag hun weergave van historische gebeurtenissen opsmukken, behoren voor het grootste deel tot de eerste soort. De proeven waarvan de wonderbaarlijke afloop ons met verbazing vervult, hebben in werkelijkheid nooit plaatsgevonden, en zijn veeleer hetzij om hooggeplaatste persoonlijkheden te verheerlijken, of om twijfel uit te roeien aan de feitelijkheid van bepaalde gebeurtenissen door goddelijke autoriteit, verzonnen en in omloop gebracht door lieden die in de ene geïnteresseerd of bij de andere betrokken waren. Vervolgens kwamen ze terecht in de weergave door de geschiedschrijvers. Daarmee kan ook het anders onbegrijpelijke feit worden verklaard, dat door verschillende berichtgevers bij een en dezelfde persoon verschillende proeven werden genoemd waardoor deze zich kennelijk gerechtvaardigd had, of het nog veel onbegrijpelijker feit dat de ene zegsman over een gunstige, en de andere over een ongunstige afloop betreffende dezelfde persoon weet te berichten. Het is natuurlijk onmogelijk om op deze plek ieder afzonderlijk geval aan een diepgaand onderzoek te onderwerpen. We moeten ons tot een paar kenmerkende voorbeelden beperken. Zo heeft bijvoorbeeld de hiervoor vermelde keizerin Richardis volgens een andere overlevering haar onschuld bewezen door de proef van het met was doordrenkte hemd; maar volgens een derde door de ijzerproef; en volgens een vierde door de proef van het koude water.[86] Anderzijds zou in het jaar 1099 Petrus Bartholomeus,

---

[86] Vergelijk De Vesme, p. 22, notitie. *[lees: Di Vesme. vert.]*

die om de echtheid van de heilige lans te bewijzen, langzaam tussen twee brandende brandstapels doorging, volgens het bericht van vrienden door het vuur ongekwetst zijn gebleven, terwijl zijn vijanden wisten te vertellen dat hij ten gevolge van de vreselijke brandwonden waarmee hij daar wegkwam, gestorven was.[87] De oorzaak van deze afwijkingen kan worden gezocht in de omstandigheid dat de proeven helemaal niet hebben plaatsgevonden.

Dat de door ons opgestelde scheiding tussen theorie en praktijk daadwerkelijk reeds in de heidense tijd werd beoefend, kunnen wij op grond van oorkonden aantonen. Volgens de reeds genoemde 53e titel van de *Lex Salica* [88]mocht de aangeklaagde die tot de ketelproef was veroordeeld, met inwilliging van de aanklager via een te deponeren som de proef afkopen en zich door een eed en getuigen à decharge reinigen. Wanneer dit bewijs slaagde, was de beklaagde er slechts de afkoopsom bij ingeschoten. Slaagde het niet, dan werd hij hoe dan ook tot betaling van de boete veroordeeld, waarvan de hoogte al naar gelang van de misdaad werd bepaald, en waarvan de afkoopsom een vijfde bedroeg. Deze bepaling is op zich niet begrijpelijk, aangezien het ondenkbaar is dat de aanklager vrijwillig afstand deed van de voltrekking van het godsoordeel, dat hij immers slechts zijn loop hoefde te laten nemen om in het bezit te geraken van de ganse strafsom.[89] De beklaagde moest immers noodzakelijkerwijze zijn hand verbranden in het kokende water. De ketelproef kon slechts zijn schuld bewijzen. Anderzijds was het gevaar aanwezig, dat de aanklacht kwaadwillig werd gericht

[87] Wilken, Geschichte der Kreuzzüge, 1807, I, H. 10, p. 261-263.

[88] Dahn, op de aangegeven plek, p. 50 e.v.

[89] *[Met 'de boete' zal hier niet een overheidsboete bedoeld zijn, maar een boete die gevormd werd door het bedrag van de oorspronkelijke afkoopsom, die - bij het niet doorstaan van de proef - vervijfvoudigd was. En ook, dat deze totale som dan aan de aanklager zou toevallen. vert.]*

tegen een onschuldige, want ook wanneer die zijn onschuld mocht kunnen bewijzen door een eed en getuigen à decharge, verloor hij toch de afkoopsom aan de aanklager. Dahn heeft geprobeerd deze ongerijmdheid te elimineren, door de aanname dat de ketelproef in de plaats was gekomen van de oudere gevechtsproef, waarbij het gevaar voor beide partijen gelijk was, en ook de aanklager er belang bij had dat het in het geheel niet kwam tot een voltrekking van de proef. Mij lijkt het waarschijnlijker, dat bij de ketelproef oorspronkelijk beide partijen verplicht waren om hun hand in het kokende water te houden, zoals het voorbeeld van de *Edda* aantoont en door de Friese wet wordt voorgeschreven. In elk geval blijft het feit overeind, of men het nu zus of zo verklaart, dat het afkopen van de gevaarlijke proef was toegestaan. Om welke reden? Toch niet omdat de proef waaraan keizerinnen en koninginnen zich zonder aarzelen onderwierpen, als onterend gold? Nee! De reden is enkel deze, dat iedereen er van tevoren van overtuigd was, dat hij zijn hand zou verbranden, dus als schuldig zou worden beschouwd. De sinds oeroude tijden overgeleverde theorie bleef rustig voortbestaan, alleen was de praktijk ervan zeer uiteenlopend. Zo zal het ook zijn geweest met de vuurproef, ook al kunnen wij daarvoor door de hiaten in de overlevering niet op dezelfde wijze als voor de ketelproef het bronmatige bewijs leveren.

Wij mogen dus als bewezen aannemen, dat de gevaarlijke proeven veel zeldzamer dan de overlevering ons wil doen geloven, en in het algemeen slechts jegens onvrijen tot uitvoering zijn gekomen, voor wie de heer niet wilde of kon zweren. "De aan harde behandeling en gescheld gewende knecht ging niet al te diep gebukt onder het kwade gevolg. Zijn verbrande hand was spoedig weer genezen, en zijn heer moest de boete voor de bewezen misdaad betalen."[90] Ik stel mij zelfs voor, dat men voorbereidingen trof voor de gevaarlijke proeven

[90] Grimm, Rechtsaltertümer, p. 911.

(vuur-, ketelproef) in die gevallen waarin men van de schuld van de aangeklaagde overtuigd was, om hem - aangezien een ongunstige uitslag beslist te verwachten viel - vóór de aanvang van de proef tot een bekentenis te brengen. Dientengevolge nemen de proeven, of op zijn minst de voorbereidingen daartoe, de plaats van de foltering in, waarvan het gebruik de Germanen onbekend was.[91] Toen zij die door het Romeinse recht leerden kennen en toepassen, hadden zij de veel omstandiger vuur- en ketelproef niet meer nodig. Naast de innerlijke beweegreden waarom het godsgericht het veld ruimde, namelijk door het Romeinse recht, waarop wij al eerder[92] wezen, vinden wij op die manier een nieuwe, uiterlijke reden.

Een korte beschouwing is nog nodig met betrekking tot de proef van het koude water, die van het einde van de 15e eeuw tot diep in de 18e eeuw opnieuw in zwang was gekomen, en wel tegen heksen en tovenaressen: het zogenaamde heksenbad. Hebben wij hier werkelijk met het oude ordalie te maken? Reeds de omstandigheid dat het in deze vorm weer opgeleefd zou zijn, moet tot twijfel leiden, aangezien de godsoordelen van de oude tijd allang in vergetelheid waren geraakt. De twijfel neemt toe door een specifieke behandeling van de vraag of godsoordelen passend zijn jegens heksen, en wel in het beruchte boek de Heksenhamer (*Malleus Maleficarum*), "waarin niet alleen het geheel der hekserij in haar werkelijkheid wordt bewezen, doch ook de gerechtelijke procedure rond de heksen principieel wordt vastgelegd."[93] Daar wordt namelijk gewaarschuwd voor het aanwenden van de vuurproef, en wordt de wens van een aangeklaagde om er zijn onschuld mee te bewijzen, juist als een bewijs van zijn schuld aangemerkt, want deze wens zou ontspringen aan de zekerheid "dat de duivel hem daarbij onge-

[91] Schröder, Rechtsgeschichte. p. 358.
[92] p. 11.
[93] Roskoff, Geschichte des Teufels, II, p. 225, 281 e.v.

kwetst zal laten."[94] [95]Het gevolg daarvan was, dat de van tovenarij verdachten uitsluitend werden blootgesteld aan de proef van het koude water. Van een goddelijke inwerking is daarbij al helemaal geen sprake meer. Anders had men immers ook de vuurproef of een andere kunnen benutten om de waarheid te achterhalen. Veeleer beheerst uitsluitend de duivel het veld. De gemeenschap met hem openbaart zich - behalve door specifieke, op het lichaam van de mens naar voren tredende kentekenen - met name door een afname van diens gewicht.[96] Een tovenares weegt vederlicht, dus zinkt zij in het water niet naar beneden. Het is plausibel dat dit geloof leidde tot het aanwenden van de heksenwaag, die niet slechts uit India[97] bekend was, doch ook in Europa verbreid was, met name in Duitsland en in Nederland.[98] Ik stel mij zo voor, dat het geloof aan een gewichtsvermindering van het lichaam niets anders is dan het gevolg van een verkeerde opvatting over de oude waterproef. Men wist dat het naar boven komen ooit als een bewijs van schuld had gegolden. Zonder zich echter om het standpunt uit vroegere eeuwen te bekommeren, verklaarde men het verschijnsel als een gevolg van de duivelse gemeenschap. Ontbreekt echter het geloof aan een wonderbaarlijk ingrijpen door God, dan ontbreekt ook het hoofdkenmerk van het godsoordeel. De proef van het koude water is dan veel meer een duivelsproef geworden.

Wij komen dus tot de volgende conclusie. De Germaanse godsoordelen zijn een erfdeel uit de Indo-Germaanse tijd. Hun verbreiding en veelvuldige aanwending bij de Germanen is te

---

[94] Ibid., p. 281.
[95] *[En wel omdat de misdadiger zich in het vuur net zo 'in zijn element' zou voelen als de duivel zelf. vert.]*
[96] *[Zie in dit verband dr. Carl Du Prel, Die Magie als Naturwissenschaft, 1899, die dit verschijnsel in een natuurkundig kader zet. vert.]*
[97] Grimm, Rechtsaltertümer, p. 935.
[98] Gartenlaube 1884, p. 857 (Heksenwaag te Oudewater aan de IJssel).

herleiden tot de gebrekkige juridische aanleg van dezen. Het meer dan duizendjarige voortbestaan ervan, valt niet te verklaren vanuit het aannemen van een voortgezet uitgeoefend bedrog. Bedrog is namelijk onverenigbaar met het aantoonbaar verhanden zijnde geloof aan hun waarachtigheid. Veeleer moet worden aangenomen dat de baarproef, de avondmaalsproef, de kruisproef en de gevechtsproef door de psychische beïnvloeding van de aangeklaagde in het algemeen het verloop hebben gekregen dat men in ieder afzonderlijk geval kon verwachten. En anderzijds, dat door de regelmatig ongunstige afloop van de vuur- en ketelproef iedere keer een voorhanden zijnde, sterke verdenking van schuld bevestigd is geworden.

Bij een dergelijke opvatting komen de godsoordelen ons niet meer voor als een raadselachtige en onbegrijpelijke aangelegenheid. Wij zijn er ver van verwijderd ze voor "een verheven verschijnsel" te houden en ze "te vergelijken met de grote gebeurtenissen van een sterk gelovige tijd."[99] Doch net zomin kunnen wij ze als onverstandig en onzinnig kenmerken, zoals van andere zijde gebeurd is. Vooropgesteld in onze verklaring is de bevangenheid van alle deelnemers aan het godsgericht, te weten de rechters, de geestelijken, de aanklagers en de aangeklaagden, de getuigen, de toeschouwers. Bedwelming is geen bijzonder kenmerk van de middeleeuwen, en veeleer een in de natuur van de mens gegrondveste eigenschap; een van de talloze bewijzen van zijn zwakheid, zijn afhankelijkheid, zijn onvrijheid. Daaraan is hij te allen tijde, soms meer, soms minder, onderworpen geweest. Slechts de ideeën waarin hij bevangen was, zijn veranderd. Volgens het geloof van de homerische Grieken sneefde Hektor voor Troje aan de lans van de Pelide[100], doch niet als gevolg van goddelijke inwerking, en niet als vertegenwoordiger van de slechtere zaak - vader Zeus woog het doodslot van beide helden immers op

[99] Hetgeen Pfalz aan het slot van zijn onderzoek terecht laakt.
[100] *[Achilles. vert.]*

volstrekt onpartijdige wijze in een gouden weegschaal -, doch omdat het onveranderbare noodlot, waaraan ook de goden onderworpen zijn, zich tegen hem had gekeerd, waardoor het zijn lot naar de Hades liet afzinken. De middeleeuwse vechters waren bedwelmd door de waan dat de goddelijke gerechtigheid in ieder geval de goede zaak aan een zege zou helpen. Ons moderne duel[101], dat met het middeleeuwse gevechtsordalie veel omvangrijker verbonden is dan het lijkt, wortelt in een nog ernstiger bedwelming. Wie ingevolge een doorgemaakte belediging de belediger tot een tweekamp uitdaagt, doet dat niet met het vertrouwen op goddelijke hulp, niet met het oogmerk wraak te nemen op de tegenstander - beide zouden begrijpelijk zijn geweest -, doch enkel en alleen in de waan dat de vlek op zijn eer slechts door bloed kan worden afgewassen. Ongeacht of dat door het bloed van de tegenpartij of door zijn eigen bloed is. Waarlijk, voor de geleerde onderzoeker die over duizend jaar een geschiedenis van de uitingen van de menselijke bedwelming schrijft, zal dit verschijnsel een veel moeilijker psychologisch probleem vormen dan de godsgerichten van de 10e eeuw dat voor ons zijn!

---

[101] *[Zo ongeveer ten tijde van deze verhandeling werd duelleren op het vasteland van Europa verboden.* vert.*]*